

Igor Mikecin

Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, Lorenza Jagera 9, HR-31000 Osijek
imikecin@ffos.hr

Platonova ποιησις

Sažetak

Proizvođenje (ποίησις) se u Platona određuje kao dovođenje onoga koje prije nije poslije u jestvo. Razlikuje se prije svega ljudsko, umjetno i umjetničko tvorenje, koje tvori nekim izradbenim umijećem, te božansko ili prirodno proizvođenje. U suprotnosti spram osjetilnog proizvođenja, u kojem se proizvodi ono osjetivo i tvarno, proizvod neosjetilnog proizvođenja je ono mislivo samo. Svaki od ta dva vida proizvođenja nadalje može biti nasljedovanje, tj. proizvođenje nasljedaba pretpostavljenog uzora, ili raskrivanje, tj. proizvođenje onoga što samo jest. Proizvođenje se shvaća kao sama bit mišljenja, odnosno kao temeljni odnos između misleće duše, onog mislivog i onog osjetivog. Mišljenje kao raskrivajuće proizvođenje onog mislivog poblize se određuje kao ograničavanje, miješanje i mjerenje.

Ključne riječi

Proizvođenje, umijeće, rađanje, mišljenje, nasljedovanje, bivanje, jestvo

Καὶ μὴν πρὸς γε τοῦτον παντὶ λόγῳ μαχετέον,
ὅς ἂν ἐπιστήμην ἢ φρόνησιν ἢ νοῦν ἀφανίζῳ
ἰσχυρίζεται περὶ τινος ὀπηοῦν.

Plat. Soph. 249c6-8

I.

Kada Platon u završnom dijelu *Sophista*, tragajući za odredbom sofistike, započinje razlučbu umijeća proizvođenja (τέχνη ποιητική), on proizvođenje (ποίησις) shvaća isprva kao osjetilno proizvođenje ili tvorenje, naime kao takvo proizvođenje u kojem ono u čemu se proizvodi, a time i sam proizvod jest nešto osjetivo, tvarno i tjelesno, tj. pripada osjetilnoj oblasti (τόπος αἰσθητός).¹ Umijeće tvorenja luči se dalje na dvije vrste: božansko umijeće tvorenja (θεῖα τέχνη ποιητική) i ljudsko umijeće tvorenja (ἀνθρωπίνη τέχνη ποιητική). Ljudsko tvorenje ovdje nije drugo nego umjetno i umjetničko tvorenje (ἐργασία, δημιουργία, χειρουργία, βαναυσία) ili ono u kojem se tvori nekim izradbenim umijećem (δημιουργική τέχνη). Nasuprot tome, božansko tvorenje je ovdje ono koje tvori po prirodi (φύσει) i utoliko je isto što i prirodno tvorenje ili prirodno rađanje. Svaka od te dvije vrste tvorenja luči se opet na dvije – tvorenje stvari² samih ili onoga osjetivog koje

1

Vidi *Soph.* 264c-268d. O takvom shvaćanju proizvođenja vidi osobito *Resp.* 595c6-597e5, *Crat.* 389a6-390a2 i *Tim.* 28a4-30c1.

2

Pod riječju 'stvar' misli se na sve tvarno koje nije slika u užem smislu, dakle i na ono koje ima dušu (ἔμψυχον) i ono koje nema dušu (ἄψυχον).

sâmo jest (αὐτοποιητική) i tvorenje slika stvari ili onoga samim stvarima sličnog (εἰδωλοποιική).³

Ukoliko su slike samih stvari nasljedbe, slikotvorstvo se poistovjećuje s nasljedovanjem, ali ukoliko su i te stvari još uvijek slike i nasljedbe nekog odslikanog uzora, tada je i njihovo tvorenje također nasljedovanje. Umijeće osjetilnog proizvođenja Platon prema tome isprva shvaća kao umijeće nasljedovanja (τέχνη μιμητική), a djelovanje toga umijeća kao nasljedovanje (μίμησις). Nasljedovanju prethodi uzor (παράδειγμα) po kojem se proizvodi i podloga (ὑποδοχή) koja podleži uzoru primajući ga u sebe. Proizvod koji se proizvodi nasljedovanjem uzora jest nasljedba (μίμημα). Nasljedovanje je odslikavanje (ἀπεικάζειν), a nasljedba je slika (εἰκών), koja odslikava uzor. Takvo je osjetilno proizvođenje nadalje izrađivanje ili odjelovljivanje (ἀπεργάζεσθαι), a ishod takvog proizvođenja je djelo (ἔργον). Uzor po kojem se proizvodi u prvotnom smislu je određeni neosjetivi lik (εἶδος), a u drugotnom smislu to može biti i nešto osjetivo, dočim je tvorivo od kojeg se proizvodi nešto tjelesno (τὸ σωματοειδές). Proizvod je tu sastavina (σύνθετον) od tvoriva i oblika (σχῆμα) kao otiska vida.

Ukoliko se proizvođenje shvaća kao nasljedujuće tvorenje, tada se, polazeći od obrasca tvorenja, uopće odnos onog osjetivog spram onog mislivog određuje kao nalikovanje (sličnost) i nasljedovanje, pri čemu je ono osjetivo slika ili nasljedba, a ono mislivo je lik ili uzor kojeg slika nasljeduje ili odslikava. Odnos nasljedbe/slike i nasljedovanog/odslikanog uzora, to jest odnos nasljedovanja/sličnosti, tada je odnos koji vlada među svime što ikako jest. U osjetilnoj oblasti same stvari imaju svoje vlastite nasljedbe/slike. Same stvari pak nasljedbe/slike su neosjetivih uzora/likova. A uzori/likovi u mislenoj oblasti imaju svoje nasljedbe/slike u brojevima i ostalom matematičkom. Naposljetku svijet u cjelini, koji u sebi obuhvaća sve osjetivo, u obzoru takvog shvaćanja proizvođenja, pojavljuje se kao stvorena nasljedba/slika prvotnog uzora, a bog kao njegov prvotni tvorac.

Ljudsko nasljedujuće tvorenje samih stvari raznim izradbenim umijećima tvori stvari kao ono izrađeno ili napravljeno (τὸ σκευαστόν), a nasljedujuće tvorenje slika tvori slikarije, kipove i ostale slične prikaze (*Soph.* 266c7-9). Takvo tvorbeno proizvođenje proizvodi tako što gleda u lik onog proizvođenog. Kao što se nešto odražava u ogledalu na način slike, tako se u nasljedujućem proizvođenju slikovno odražava već prethodno pretpostavljeni i po sebi samom jesući uzor. Čovjek je tu proizvođač (ποιητής, δημιουργός) koji proizvodi sliku lika kao pretpostavljenog uzora. Tu dakle sam lik nije ono što se proizvodi, nego u svome jestvu prethodi proizvođenju kao njen uzor. Čovjek tvori stvari unaprijed gledajući lik onoga što tvori i otiskujući (ἀποτυπώω) oblik (σχῆμα) kao otisak (τύπος) lika u nešto tvarno, koje se zatječe kao nešto još neobličeno. Ono tvarno biva uobličavano (διασχηματιζόμενον) od slika likova koje ulaze u njega. Uzor onoga što tvori tvorac predaje (ἀποδιδόναι) ili stavlja (τιθέναι) u ono od čega se proizvodi djelo. Tvorac se u izradbenom tvorenju pritom nužno služi nekim oruđem (ὄργανον).

Uzor se sa stajališta nasljedujućeg osjetilnog proizvođenja pretpostavlja kao ono koje uvijek jest i uopće ne biva, a proizvod kao ono što uvijek biva i nikad zapravo nije. Prvo je ono mislivo, budući jest uvijek na isti način, a drugo je mnijetljivo/osjetivo, budući nastaje, mijenja se i nestaje (*Tim.* 27d6-28a4; usp. *Phaed.* 78c6-79a5; *Resp.* 485b2). Nijedno ljudsko osjetilno nasljedovanje, ni slikarsko ni izradbeno, ne proizvodi uzor, koji je ono istinski ili potpuno jesu-

će, nego samo ono što je nalik jesućem, njegovu bivajuću sliku. Za razliku od izraditelja, koji izrađuje samu stvar, slikar, proizvodeći sliku same stvari, ne nasljeduje/odslíkava samo određeni lik, nego i proizvod izradbenog umijeća kao nasljedbu/sliku toga lika. Ukoliko ne proizvodi sam uzor, ni izrađivanje ni slikotvorstvo ne proizvodi istinu uzora, nego samo njegovu pojavu.

Ljudsko slikotvorno umijeće dijeli se opet na dva dijela. Jedan njegov dio naziva se umijećem preslikavanja (εἰκαστική τέχνη). To se preslikavanje pobliže određuje tako da stvorena slika mora slijediti uzor po mjerama, da mu mora biti sumjerna i sukladna (συμμετρία οὔσα). U drugom dijelu slikotvornog umijeća, koji se naziva umijećem predočavanja (φανταστική τέχνη), slika se namjerno tvori tako da sama po sebi nije sumjerna uzoru, i to tako da se time postigne dojam sumjerja kod gledatelja te slike.⁴ Tu se ne odslikava prema istinskom sumjerju, nego prema takvom sumjerju koje se pojavljuje kao istinsko (συμμετρία δοξούσα). Tako stvorena slika je predočba (φάντασμα), tj. ono što se pojavljuje vidu.⁵

Umijeće predočavanja je u sebi dvoznačno. S jedne strane, ono je varljivo, proizvodi obmanu i zaostaje još i za preslikavanjem, a s druge strane, ono postiže ispravan izgled za pogled, vid gledatelja i gledište s kojeg se predočba gleda. Umijeće predočavanja dakle ne proizvodi samo s obzirom na ono odslikano, nego ujedno i s obzirom na moguće gledište gledatelja. Kod umijeća preslikavanja gledatelj samo odražava sliku, koja je i sama puki odraz onog odslikanog, koje kao ono mislivo ostaje odvojeno od osjetive slike. Slike stvorene preslikavanjem pojavljuju se prvenstveno kao ono što nije sam uzor, nego mu nalikuje. Time one izazivaju privid da slika jest i neovisno o gledanju, a time posredno i da ono odslikano jest neovisno o mišljenju. Kod umijeća predočavanja pak slika se pojavljuje kao pojava onog odslikanog samog. Slika tu nije sumjerna onom odslikanom i upravo mu je kao takva slična. Ona ne samo da sličí uzoru, nego nužno i gledatelju stavlja pred oči, predočava uzor kao ono što u predočbi dolazi do pojavljivanja. Tako se osjetilna tvorevina pojavljuje ne samo kao nešto stvoreno umijećem tvorenja, nego i kao nešto što se uspostavlja u samom osjećanju. Naime, tek gledanje s određenoga gledišta uspostavlja sliku kao ono što sličí onom odslikanom.

II.

Sljedeći korak u razlučbi predočavanja pokazuje kako je osim onog osjetivog i ono mislivo proizvedivo nasljedovanjem (*Soph.* 266d8-268d5). Predočavanje, koje se prethodno razmatralo kao vrsta osjetilnog proizvođenja, luči se naime dalje na nasljedovanje oruđima, kao npr. slikarstvo i kiparstvo, te na nasljedovanje bez oruđa, tj. takvo nasljedovanje u kojem nasljedovatelj sam sebe

3

Razdioba osjetilnog proizvođenja iz *Sophista* odgovara raščlambi osjetilne oblasti u usporedbi s crtom iz *Resp.* 509d sq.

4

Vidi *Soph.* 235c8-236c7. Razdioba na umijeće preslikavanja i umijeće predočavanja isprva se ograničava na osjetilnu oblast, i to na onaj njen dio kojemu u usporedbi s crtom iz *Politeje* pripadaju slike stvari i slikovno na-

ziranje (εἰκασία), dočim se tvorenje samih stvari na ovom mjestu ne razlučuje dalje.

5

Premda to nije jedini smisao predočbe, u *Sophistu* je ona, s obzirom na svrhu razlučbe umijeća proizvođenja, shvaćena prvenstveno kao utvara nastala lažnim predočavanjem.

pruža kao sredstvo.⁶ U takvom su nasljedovanju jedina »oruđa« čini i misli/riječi.⁷ Budući da je nasljedovanje mislima dio predočavanja, to znači da se predočavanje proteže i na mislenu oblast, a ne ostaje samo u osjetilnoj oblasti. To misleno predočavanje možemo nazvati i predstavljanjem. Time se ispovijestavlja da je osim osjetilnog proizvođenja ili tvorenja moguće i svojevrsno nadosjetilno proizvođenje, a ovo je opet božansko ili ljudsko. A kako su slike predočavanja/predstavljanja uopće određene kao predočbe/predstave, misleno nasljedovanje je takvo proizvođenje u kojem predstave koje se proizvode nisu ono osjetivo poput osjetivih slika stvari. Ono što se proizvodi predstavljaćim mišljenjem – razumijevanjem i mnijenjem – jesu predstave kao mnijenja (δόξαι), razumske misli (διανοήματα), pretpostavke/podstavke (ὑποθέσεις) i ujedno slike onog istinski jesuće (εἰκόνες τοῦ ἀληθοῦς).

Tako se od ljudskog osjetilnog nasljedujućeg proizvođenja slika onog osjetivog razlikuje ljudsko nadosjetilno nasljedujuće proizvođenje mnijenja i slika onog nadosjetivog. Budući da ono nadosjetivo jest ono mislivo, nasljedovanje koje proizvodi njegove slike ne može više biti po izradbenom umijeću, nego je nužno neko rađanje. U razlici spram tjelesnog i puko prirodnog rađanja riječi je o duševnom rađanju mišljenjem. To mišljenje kojim se rađaju mnijenja i slike onog mislivog, tj. ono mnijetljivo (τὸ δοξαστόν), jest razumsko mišljenje ili razumijevanje, u razlici spram umskoga mišljenja ili umovanja.⁸ Ukoliko se ono mislivo kao ono po sebi samom jedino umljivo proizvodi nasljedovanjem, radi se o naknadnom razumskom proizvođenju onog mislivog, koje se još uvijek služi osjetima. Stoga, iako nadilazi puko osjetilno predočavanje, predstavljanje ipak nije i posve neosjetilno.

U razlici preslikavajućeg i predočavajućeg nasljedovanja izlaze na vidjelo također dva osnovna načina odnošenja duše, onog mislivog i onog osjetivog. Ako se odnos onog mislivog i onog osjetivog misli po obrascu preslikavajućeg proizvođenja, proizvod nije drugo do li naknadno odražavanje po sebi savršenog uzora kroz preslikavajuće mišljenje. Ako se pak misli po obrascu predočavajućeg proizvođenja, proizvod je osjetilna pojava uzora, koja pokazuje proizvodnu moć predočavanja, naime to da predočavanje daje da se ono mislivo pojavi u onom osjetivom.

Nasljedovanje mislima ili razumijevanje može biti opet dvojako: nasljedovanje koje se odnosi spram prvotnog uzora i nasljedovanje koje se ne odnosi spram uzora, nego samo spram neke njegove osjetilne slike. Tu se pokazuje da predstava nije sama po sebi lažna, tj. da svaka predstava nije utvara, već da ima istinitih predstava, u kojima se ono nasljedovano objavljuje. Mišljenje kao predstavljanje (mnijenje, razumijevanje) dakle proizvodi ili istinitu ili lažnu predstavu, tj. istinito ili lažno mnijenje. No to pretpostavlja da se predstava shvaća ne samo kao proizvod predstavljanja ili ono što nastaje u predstavljanju, nego ujedno i kao ono što se od onog predstavljenog samog pojavljuje onome tko predstavlja.⁹ Predstavljanje na osnovi razumijevanja uzora (ἴστορικῆ) proizvodi istinitu predstavu ili istinito mnijenje kao ne-istinitu pojavu uzora, tj. pojavu kao pojavu uzora, a predstavljanje bez razumijevanja uzora, tj. na osnovi razumijevanja neke osjetive slike uzora (δοξομιμητική), proizvodi lažnu predstavu ili lažno mnijenje kao lažnu pojavu uzora, tj. pojavu u kojoj se uzor zakriva i iskrivljuje (εἰδωλον καὶ ψεύδος ἀποτίκτει, *Theaet.* 150c2).¹⁰ Ipak, svako predstavljanje, budući je nasljedovanje, proizvodi uvijek samo predstavu uzora, a ne sam uzor.

Božansko tvorenje je ono koje se obično naziva prirodnim tvorenjem, tj. tvorenjem po prirodi (φύσει). Ono u strogom smislu riječi nije izrađivanje i spravljanje, nego osjetilno rađanje. Stvari same koje proizvodi božansko tvo-

renje jesu ona živaća – ljudi i životinje – (τὰ ζῶα) i raslinje (τὸ φυτευτόν). Božansko tvorenje slika proizvodi sanje (τὰ ἐν τοῖς ὕπνοις, ὄνειρατα) i samonikle prikaze (φαντάσματα αὐτοφυῆ) kao što su sjene i odrazi. Ali, strogo govoreći, sam bog proizvodi samo sve što je besmrtno, pa tako i od onog osjetivog samo ono besmrtno. Sve osjetilne proizvode božanskog proizvođenja, tj. sva osjetiva koja su smrtna, proizvode zapravo same osjetive stvari po božanskom uzroku. Kad se kaže da bog proizvodi ono prirodno, time se prije svega utvrđuje da je prirodno rađanje umno, a ne slučajno i bezumno. Riječ je o tome da uzrok postanka onoga što postaje po prirodi potječe zapravo od boga. Ono prirodno, strogo rečeno, tvori se *po* bogu, a neposredno od već stvorenih pojedinačnih stvari koje prirodno rađaju i tvore.¹¹ Sam bog proizvodi sve prirodno rođeno samo posredstvom onog već stvorenog. Moglo bi se zato reći da je ono prirodno koje je smrtno tvorevina božanskog, a ne božjeg tvorenja. Tako je jedno pojedinačno živuće rođeno od drugog, snove proizvodi neko živuće, a sjene proizvodi svjetlo, vid i ono čega su sjene. O takvom se božjem tvorenju može govoriti samo u slikovnom govoru.¹² Sam bog, budući da proizvodi umujući bez ikakvih oruđa, nije izraditelj, nego roditelj (γεννητής), pa se zato naziva i ocem (πατήρ).¹³

6

U taj drugi dio predočavanja spada i oponašanje ili glumljenje, koje se i naziva nasljedovanjem u užem smislu riječi. Kao što se nasljedovanjem obično naziva samo jedno od umijeća nasljedovanja – glumljenje, tako se i proizvođenjem obično naziva samo jedan vid proizvođenja – pjesništvo, dočim se drugi vidovi proizvođenja nazivaju drugim imenima. Tako se od cjeline proizvođenja odvaja samo jedan njegov dio i naziva se imenom cjeline. Vidi *Symp.* 205c4-9.

7

Već se unutar predočavanja otkriva moć da se jednim umijećem proizvede sve što uopće jest. No tu je proizvod još uvijek samo nasljedba osjetivog ili mislivog uzora. Osjetilno predočavanje koje tako proizvodi oruđima je slikarstvo, a nadosjetilno predstavljanje koje tako proizvodi mnijenjima i riječima je sofistika (*Soph.* 233d9-234a5; *Resp.* 596c3-e4).

8

U *Soph.* 264b1-2 mnijenje (δόξα) se određuje kao dovršenje razumijevanja (διανοίας ἀποτελευτήσις), a predočavanje/predstavljanje (φαντασία) kao smjesa osjećanja i mnijenja (σύμμιξις αἰσθήσεως καὶ δόξης). Time se nadilazi suprotstavljanje razumijevanja kao nečeg što pripada samo mislenoj oblasti i mnijenja kao nečeg što pripada samo osjetilnoj oblasti. Razumijevanje je uslijed svoga predočavanja/predstavljanja nužno vezano uz osjećanje, a mnijenje nije moguće bez nekog razumijevanja.

9

Izraz ‘predstavljanje’ ukazuje na djelovanje onoga tko razumijeva i mnije, to jest na to da on stavlja pred sebe, opredmećuje ono mislivo, a izraz ‘pojavljivanje’ ukazuje na njegovo trpljenje, to jest na to da on ujedno prima ono

što mu se od onog mislivog pojavljuje, dok mu se ono samo uskraćuje.

10

U *Sophistu* se raščlanjuje jedino ta vrsta predstavljanja i predstave, budući da se traga za odredbom sofista kao proizvođača lažnih mnijenja i slika vidova.

11

Da su primjerice ogledalne slike samo posredno božji proizvodi, a neposredno proizvodi odslikanih stvari, ogledala i svjetla, vidljivo je iz *Resp.* 596d8-e3 gdje slikarsko proizvođenje, osim slikarstva, može biti već i držanje ogledala u kojem se ogledaju stvari.

12

U *Resp.* 597d5-e5, gdje se ljudsko tvorenje shvaća kao nasljedujuće izrađivanje, čovjek može biti ili izradbeno-umjetni tvorac (δημιουργός) ili puki umjetnički nasljedovatelj (μιμητής), u razlici spram boga, koji ne nasljeduje uzor poput demijurga, nego ga proizvodi poput poljodjelca (φυτουργός). Stoga kada Platon u *Timaju* govori o božjem tvorenju svijeta kao slike po uzoru na pretpostavljeni uzor, tj. o bogu kao izradbenom tvorcu (δημιουργός), on govori slikovnim govorom (εἰκῶς λόγος), te na boga prenosi obrazac izradbenog tvorenja. Stoga govor o božjem tvorenju svijeta kao slike neizričito govori o ljudskom tvorenju. U *Timaju* se međutim osim takvog shvaćanja proizvođenja kao odslikavanja nalazi i drukčije shvaćanje proizvođenja kao rađanja.

13

Sam bog tvori tijelo svijeta: počela svega tvarnog – vatru, zemlju, vodu i zrak, odnosno prvotna tijela od kojih je sazdana sve osjetivo, te tvorbu dovršava time što tijelu svijeta daje

Prirodno ili božansko tvorenje kojim se tvore ona prirodno živuća jest rađanje (γέννησις, τόκος) Božansko rađanje ljudi je zapravo ljudsko tjelesno rađanje, koje je ono božansko u čovjeku. Njemu pripada umijeće porađanja (ματευτική). To se umijeće dijeli na pripremu rađanja i samo porađanje poroda, te se shodno tome razlikuje njegov slučujući i njegov razlučujući dio. U slučujući dio pripada svođenje i spajanje roditelja te začimanje ploda, a u razlučujući dio pripada praćenje trudnoće i iznošenje poroda na vidjelo kao razlučivanje roditeljice od poroda. Ali umijeće porađanja je kao takvo pomoćno umijeće pri samom rađanju, koje napokon pripada roditeljici samoj. Samo rađanje je izvođenje ploda, koji je skriven u tami utrobe, u dijete, koje je neskriveno na svjetlu dana (εις φῶς ἀγαγόντες, *Tim.* 91d4-5). Onaj tko rađajući proizvodi je roditelj (γεννήτωρ), a proizvod je porod (γέννημα, ἔκγονος, τέκνον).

Iako ljudsko tjelesno rađanje ne nasljeđuje uzor kao nešto predstavljeno i od roditelja odvojeno, ono je ipak svojevrсно nasljedovanje utoliko što roditelj nasljeđuje rod koji u sebi ima i prenosi ga na svoj porod. Unatoč tome, već se u njemu pokazuje nešto što nije svojstveno nikakvom izradbenom nasljedovanju. Rađanje je naime iznošenje na vidjelo i uprisutnjenje duše koja već prije rađanja jest kao odsutna u ne-vidu.¹⁴

III.

Nasljedujuće proizvođenje slika, kao što je već rečeno, luči se na proizvođenje osjetivih slika, koje proizvodi posredstvom oruđa, i proizvođenje misljivih slika, koje proizvodi bez oruđa. No razlučba s obzirom na oruđa pripada i proizvođenju onog osjetivog samog. Tjelesno rađanje ne rađa pomoću oruđa, a umjetno izradbeno tvorenje tvori pomoću oruđa. Ipak, moguća je još jedna vrsta osjetilnog proizvođenja bez oruđa, a to je duševno osjetilno rađanje. Duševno rađanje, naime, osim neosjetilnog ili mislenog može također biti i osjetilno, naime takvo da tvori osjet i ono osjetivo.

Ono što se pri razmatranju predočavanja u *Sophistu* dalo naslutiti, da naime već i samo gledanje kao osjetilna moć jest stanovita moć proizvođenja, u *Theaitetu* je nedvosmisleno rečeno.¹⁵ Gledanje naime ne zatječe ono što gleda kao nešto već postojeće i dano. Gledanje nije tek odražavanje onoga što već prije i neovisno o njemu jest kao ono vidljivo. Upravo se u gledanju i tijekom njega ono vidljivo uspostavlja kao takvo. Ono vidljivo se tvori tako što se njegovu tvorivo gleda u svjetlu, te se time izvodi iz svoje vlastite tame (nevida) i uvodi u svoje vlastito svjetlo. To nije naknadno osvjetljavanje prirodnim ili umjetnim svjetlom nečega već viđenog, nego prosvjetljavanje onog vidljivog u kojem se spram njega kroz svjetlo očiju usmjerava sunčevo svjetlo. Kada se dakle u osjetilnoj oblasti na svjetlu sudare pogled i ono vidljivo, po tom se pogledu iz sumjernog tvoriva razotkriva osjetiva stvar kao neko razlučeno nešto. Osjetive slike stvari pak rađaju se kad se sjedine pogled oka i neka vidljiva glatka površina. To dakako ne znači da osjetilno gledanje stvara stvar iz ničega, nego ju stvara tako da potpuno uobličuje njeno vidljivo i po sebi nepotpuno uobličeno tvorivo. Ono vidljivo je upravo ono što ima moć da bude viđeno, ali tu moć ozbiljuje tek u samom viđenju, tj. u odnosu sa sumjernom moći vida, koja ga može prihvatiti i dati mu lik.

Ono što važi za stvari same i njihove slike važi dakako i za njihova osjetiva svojstva. Tako npr. oblik (σχῆμα), boja (χρῶμα), veličina (μέγεθος) itd. nisu nešto zasebno za sebe opstojeće izvan osjetila, niti u osjetilima, niti su uopće na nekom mjestu, jer bi inače već bila, tj. bila bi ostajuća i uopće ne bi

nastajala. Osjetivo svojstvo se kao osjetivo rađa istom u osjećanju. Boja se primjerice rađa iz sudara kretanja pogleda i pripadnog kretanja tvoriva koje može imati boju. Boja je nešto između koje se rađa. Iz susreta i sjedinjenja oka i nekog njemu sumjernog tvoriva rađa se osjet viđenja (αἴσθησις) i ujedno s njim odgovarajuća osjetiva (τὰ αἰσθητά), npr. boja. Ni ono viđeno ni vid ne bi nastali kad bi se oko namjerilo na nešto njemu nesumjerno, nevidljivo, a ono vidljivo na onu osjetilnu moć koja ga ne može gledati. Osjet nastaje uvijek s onim srodnim (συγγενές) osjetivim, i to uvijek određeni osjet uz određeno osjetivo, a ne bilo koje. Moć proizvođenja svojstvena onom osjetivom je ono što mu omogućuje da u osjećanju bude nešto i ima sasvim određena svojstva. Osjet vida tako nastaje kod oka, a boja kod onoga vidljivog. Gledanjem se ono viđeno ispunjava bojom. Budući ispunjeno gledanjem oko nije više tek moć vida, nego je postalo gledajuće oko, a ono vidljivo, popunjeno bojom, nije tek boja nego je nešto obojano. Ono viđeno je kao takvo uvijek neke boje. Kao što je nemoguće vidjeti nešto bezoblično, tako je nemoguće vidjeti ni nešto bezbojno. Nastalo svojstvo stvari je ono njoj svojstveno. Stoga boja ne pridolazi tek stvari kao onome što već nekako jest i bez boje, nego stvar jest na način svojstvene joj boje, a boja jest na način obojane stvari. Oblik i boja uvijek su zajedno. Oblik je granica tijela, a boja je osjetivo, vidu primjereno otjecanje od oblika (*Men.* 76d6-7). Tako se dakle viđena stvar razlučuje iz po sebi nerazlučenog vidljivog.

Ono viđeno, bilo to osjetivo svojstvo stvari ili sama osjetiva stvar, nije samo po sebi, neovisno o gledanju. Ali ne samo da ono vidljivo nema po sebi neko svojstvo, nego ni ono ni oko izvan osjećanja nisu još ono što kao takvi imaju biti. Ono čega izvan osjećanja ima jest neko dvoje od kojih je jedno moć da proizvodi (τὸ ποιεῖν), a drugo moć da trpi proizvođenje (τὸ πάσχειν), ali ne još i samo proizvođenje i trpljenje. Budući da je videće oko ono trpeće (τὸ πάσχον), a ono vidljivo ono proizvođeće (τὸ ποιούν), a ono trpeće je takvo samo ukoliko trpi neko proizvođenje, te ono proizvođeće samo ukoliko djeluje na neko trpeće, oko i ono vidljivo uopće jesu nešto samo u međusobnom odnosu. Oni se uspostavljaju u međusobnom susretu onog trpećeg i onog proizvođećeg. Ništa osjetivo nije jedno samo po sebi, nego jest samo iz odnosa prema drugome.¹⁶ Niti je ono proizvođeće (ono vidljivo) određeno nešto, prije nego naiđe na nešto trpeće (oko), niti je ono trpeće određeno nešto, prije nego što naiđe na nešto proizvođeće. Oko kao ono trpeće pritom ne trpi tek tako da odražava ono vidljivo, nego trpi tako da ga prima. To primanje je sa svoje strane neko uzrokovanje. Tako osjećanje koje uspostavlja ono osjetivo nije samo trpnja duše, nego je ujedno i njeno proizvođenje.

Ono osjetivo dakle samo po sebi nikada se ne drži isto sa samim sobom (οὐδέποτε ὡσαύτως ἔχει), nego je uvijek drukčije drugo (ἄλλοτ' ἄλλως) (*Phaed.* 78e5, d2-3), podvrgnuto je neprestanoj preinaci (ἀλλοίωσις). Ni u

oblik kugle (*Tim.* 53b-56c). Božje neosjetilno proizvođenje pak proizvodi osim onog mislivog također i dušu svijeta i besmrtni dio pojedinačnih duša.

14

Usp. *Symp.* 203a4-6, gdje se erotičko umijeće izričito odlikuje naspram bilo kojeg izradbenog umijeća.

15

Vidi *Theaet.* 152d2-154b9; 156a2-157c2; 182a3-183c4. Valja zapaziti da se ovaj nauk

ironijski naziva τὰ μυστήρια, što podsjeća na to da se *Symp.* 209e5-210a2 ljubav i radanje onog mislivog samog određuje misterijskim rječnikom kao ono krajnje (τὰ τέλεα) ljubavnog otajstva (τὰ ἔρωτικὰ), koje zahtijeva posvećenost (ἐποπτική). Usp. i *Phaedr.* 249c7-8, 250c3-4, 253c2-6.

16

Theaet. 156e8-157a1: αὐτὸ μὲν καθ' αὐτὸ μηδὲν εἶναι; 157a8-b1: οὐδὲν εἶναι ἐν αὐτὸ καθ' αὐτὸ, ἀλλὰ τινα αἰεὶ γίγνεσθαι.

jednom trenutku nije isto kao u bilo kojem drugom, štoviše na njemu nema ničeg što ostaje isto, što leži u podlozi promjenjivim svojstvima. Ono osjetivo nije uvijek drugo tek po svojim svojstvima, nego po sebi samom (αὐτὰ αὐτοῖς ... οὐδαμῶς κατὰ ταυτά, *Phaed.* 78e3-4). Ono uvijek već biva nešto drugo (ἄλλο αὐτὸ εὐθύς γίγνεσθαι, *Crat.* 439d10). Na onom osjetivom uzetom samom za sebe dakle nema ničeg što bi bilo pošteđeno stalne preinačke. U njemu nema nekog podmeta koji bi bio stalni nositelj svojstava. Ono što se tek u odnosu spram osjećajuće i misleće duše uspostavlja kao neko određeno nešto s određenim svojstvima prije toga odnosa jesu tek moći (δυνάμεις, usp. *Prot.* 320d5; 321c1; *Ion* 533d3). Moć pritom nije isto što i puka trpna mogućnost, nego je jedinstvena moć proizvođenja i trpljenja.

Viđenje uspostavlja ono vidljivo kao viđeno nešto, tj. uspostavlja ono vidljivo u njegovom liku. Takvo osjetilno raskrivanje nije nasljedovanje uzora, nego je trenutno izvođenje onog osjetivog iz nevida na vidjelo. U raskrivajućem tvorenju ili rađanju onog osjetivog izlazi tako na vidjelo da je ono osjetivo, koje se rađa uvijek istovremeno s osjetom i njemu je istorodno (ὁμόγονον), zapravo osjetiva pojava onog mislivog. Stoga ono koje osjeća zapravo nije sâm oko, nego je to duša, a osjetilo je ono kroz što duša osjeća. Rađanje se u osjećanju odvija tako da duša kao ono rađajuće misli ono mislivo ili barem mnije njegovu predstavu, urađa ga posredstvom osjeta u tvorivo, dajući mu lik, te tako rađa vidljivu stvar, sliku stvari i njihova svojstva. Osjet pritom nije tek nešto što pripada samo osjećajućoj duši, nego je ujedno i pojava odnosno predočba onog osjećanog. Osjet je uvijek već osjećanost onog osjetivog. Gdje je osjet, tu je ujedno neskrivenost onog osjećanog (*Theaet.* 152c1-6).

IV.

Da bi se govor o osjetilnom raskrivajućem proizvođenju iz *Theaiteta* mogao promisliti u srazmjeru prema neosjetilnom raskrivajućem proizvođenju, nužno je uvidjeti srazmjer između osjećanja – prije svega gledanja – i mišljenja. Iznimnost gledanja među svim ostalim vrstama osjećanja očituje se u tome da je ono slika samog mišljenja. U gledanju kao načinu odnošenja duše spram onog osjetivog ponajprije izlazi na vidjelo različitost, ali i jedinstvo i srazmjernost osjetilne i mislene oblasti. Tako se s jedne strane cjelokupna osjetilna oblast naziva po jednom od osjeta – osjetu vida. S druge pak strane ono umljivo kao najviši dio onog mislivog naziva se prije svega vidom,¹⁷ a njemu pripadno umovanje svojevrsnim gledanjem. Tako se ponekad razlikuju dvije vrste gledanja – osjetilno i misleno gledanje, koja su međusobno srazmjerna i u osnovi objedinjena. Povrh toga, osjećanje kao takvo redovito se izlaže na primjeru gledanja. Govoreći o gledanju govori se srazmjerno o mišljenju.

Srazmjer mišljenja i gledanja pokazuje se već u unutrašnjoj strukturi jednoga i drugoga. U viđenju se tako razlikuje: ono videće ili moć vida, ono vidljivo i viđeno, vid i samo viđenje. U vidljivoj oblasti (τόπος ὁρατός) ono videće ili, točnije, ono kroz što se vidi, organ vida jest osjetilo – oko (ὄργανον, τὸ αἰσθανόμενον), ono vidljivo je ono osjetivo (τὸ αἰσθητόν), vid je osjet (αἴσθησις), a viđenje je osjećanje (τὸ αἰσθάνεσθαι). U mislenoj oblasti (τόπος νοητός) ono videće ili, točnije, ono čime se vidi jest razboriti dio duše (τὸ λογικόν), ono vidljivo je ono mislivo kao razumljivo (τὸ διανοητόν) i umljivo (τὸ νοητόν), vid je razum (διάνοια) i um (νοῦς), a viđenje je razumijevanje (τὸ διανοεῖσθαι) i umovanje (τὸ νοεῖν).

Naposljetku čak se i sam iskon, koji, strogo govoreći, nije jedan među ostalim vidovima, nego u sebi obuhvaća i omogućuje sve moguće vidove,¹⁸ u *Politeji* naziva vidom onog dobrog. Što je sunce u vidljivoj oblasti spram vida i onog vidljivog, to je iskon u misljivoj oblasti spram uma i onog mislivog – vidova i njihovih slika. Kao što sunce daje oku moć osjetilnog vida i onom vidljivom njegovu vidljivost i njegovo bivanje, tako i iskon umu omogućuje moć mišljenja i onom mislivom njegovu mislivost i njegovo jestvo. Kao što su oči ono najsjajnije u tijelu, tako je um ono najbolje u duši.

Srazmjer se proteže i dalje. Svjetlo kao luč omogućuje gledanje kao lučenje vidljivog. Lučenje luči ono vidljivo u njegovoj razlici spram drugog vidljivog i tako ga razlučuje u njegovom liku. U svjetlu ono vidljivo iz svoje skrivenosti i nerazlučenosti izlazi u susret s vidom, jednako kao što vid iz nevida prelazi u gledanje likova. Da bi vidio ono što gleda, vid potrebuje svjetlo, koje potječe od sunca i koje ga sjedinjuje s onim vidljivim i njegovom moći da bude viđeno. Ali svjetlo omogućuje vid i vidljivost tako što se i samo rađa u gledanju, a nije nešto po sebi postojeće. Gledati je isto što i imati svjetlo u očima. Svitanje i gašenje svjetla je uvijek ujedno i otvaranje i zatvaranje očiju. Kao što svjetlo spaja ono vidljivo i vid, tako i istina spaja ono misljivo i um. Ono misljivo je mišljeno i ono misleće misli tek onda kad se međusobno susretnu u istini. Istina kao neskrivenost omogućuje zajednicu onog mislivog i uma. Ali presudno je pritom da je to omogućivanje takvo da se i sama istina rađa tek u dodiru uma i iskona.

V.

Jedinstvo osjetilnog i mislenog gledanja, tj. osjećanja i mišljenja počiva u jedinstvu duše. Svojim umom kroz sebe samu duša misli ono misljivo, a posredstvom tijela, kroz tjelesni osjet osjeća ono osjetivo.

Ukoliko se predstavljanje slika proteže i na mislenu oblast, proizvođači predstave kao mnijenja, iz toga slijedi da je osim osjetilnog proizvođenja ili tvorenja moguće i svojevršno nadosjetilno proizvođenje, a naposljetku i neosjetilno proizvođenje, tj. takvo koje proizvodi ono netvarno. Kao što se u osjetilnom proizvođenju razlikuje proizvođenje slika stvari i proizvođenje stvari samih, tako se i u nadosjetilnom proizvođenju razlikuje proizvođenje slika ili predstava vidova i proizvođenje samih vidova, koje je posve nepomiješano s onim osjetivim.

Povrh toga, već se unutar osjetilnog proizvođenja pokazalo da je proizvođenje slika stvari nasljedovanje u pravom smislu riječi, a da je proizvođenje samih stvari nasljedovanje u drugotnom smislu, utoliko što su i same stvari

17

Riječju 'vid' prevodi se grč. εἶδος i ἰδέα. Ako bi se htjelo nekako razlučiti smisao tih dviju riječi, moglo bi se reći da je εἶδος prvenstveno ono koje se daje misleći gledati, tj. izgled ili lik, a ἰδέα je prvenstveno ono koje jest kroz misleće gledanje, tj. gled ili vid. Ta su dva smisla na svoj način objedinjena riječju 'vid'. Ona, naime, ima u sebi imensku i glagolsku stranu: 1. vid kao aspekt ('nešto se gleda u nekom njegovom vidu ili pod nekim njegovim vidom') i 2. vid kao moć viđenja te kao samo viđenje ('nešto se gleda vidom'). Vid je, u tom smislu, davanje onom vidljivom da se vidi. Obje grčke riječi imaju istu osnovu

Ἔιδ- i glagolske su imenice uz glagol ἰδεῖν – 'vidjeti'. Iz srodnog praslavenskog korijena *věd-* u staroslavenskom jeziku izvodi se riječ *věděti* – 'znati' (grč. εἰδέναι), a u hrvatskom jeziku 'vid', 'vidjeti' itd. Već je i u staroslavenskom jeziku prevedenica za εἶδος bila *vidь*.

18

Tim. 30d: τὰ γὰρ δὴ νοητὰ ζῶα πάντα ἐκείνο ἐν αὐτῷ περιλαβὸν ἔχει. Usp. i *Resp.* 511b7 gdje se kaže da se ostali vidovi drže iskona (ἐχέουσιν).

nasljedbe vidova, ili da uopće i nije nasljedovanje (*Soph.* 265b1-2). Pravi smisao nenasljedujućeg proizvođenja onog osjetivog otkrio se kao duševno rađanje onog osjetivog u osjećanju, na primjeru gledanja onog vidljivog.

Proslijedi li se dosljedno srazmjer mišljenja i gledanja, ono što važi za osjetilno duševno rađanje gledanjem srazmjerno važi i za nadosjetilno duševno rađanje mišljenjem. Kao što gledanje u osjetilnoj oblasti rađa vid i ono vidljivo te njegova svojstva, tako i mišljenje u mislenoj oblasti rađa misao (νόημα, διανόημα) i ono mislivo (τὸ νοητόν), mnijenje (δόξα) i ono mnijetljivo (τὸ δοξαστόν) (usp. *Symp.* 210d4; 211b7; *Resp.* 496a6). Usporedni govor o moći proizvođenja i trpljenja u osjećanju (*Theaitet*) i isto takvoj moći u mišljenju (*Sophist*) nedvojbeno proširuje srazmjer između mišljenja i osjećanja, prikazan u *Politeji*, na proizvođenje. Ono jesuće je, bez obzira kojoj oblasti pripadalo, moć proizvođenja nečeg drugog i trpljenja od nečeg drugog (δύναμις τοῦ πάσχειν καὶ ποιεῖν, *Soph.* 248c8). Mišljenje se dakle rađa istom iz susreta duše i onog mislivog, te po njemu duša, koja ima moć mišljenja, postaje misleća duša, a ono mislivo, koje ima moć da bude mišljeno, uspostavlja se kao nešto mišljeno. Vid kao ono mislivo jest neskriveno samo u umovanju i za umovanja. Kada duša uzmogne umovati ono mislivo i sam iskon, u duši se ne rađa samo um, nego i neskrivenost onog mislivog.

Biti po sebi vidova kao prvo znači naprosto da ima nečeg takvog kao što su vidovi za razliku od onog osjetivog, to jest da su vidovi nešto drugo od onog osjetivog. To da vidovi jesu po sebi samima (καθ' αὐτό) znači, s obzirom na ono osjetivo, nadalje da nisu po onom osjetivom, nego je štoviše obratno svako osjetivo po svojem vidu. Ali vidovi kao po sebi jesući upravo prisustvuju u onom osjetivom koje ga ima, štoviše u onom osjetivom oni dolaze do pojavljivanja. Ipak, vid ne mora biti oprisutnjen u onom osjetivom da bi uopće bio. Ono osjetivo nema u sebi samom ono samo po čemu je postalo, nego je uvijek postalo kao pojava onoga drugog – vida. Postajući po onom drugom, ono se samo na neki način, naime upravo po tom drugom, drži jestva ili, strože govoreno, nije nego biva. Nasuprot tome, ono suštinski jesuće je uvijek ono samo i jedno (*Tim.* 52c). S obzirom na same vidove, po sebi biti znači da je svaki vid neko zasebno jedno, da ima navlastitu prirodu. Ali vidovi nisu stoga odijeljeni jedan od drugoga, nego su uvijek u međusobnom zajedništvovanju i miješanju. Oni su ono što jesu iz odnosa jednog spram drugih, tj. oni nisu nijedan od drugih upravo kao drugi od njih, suimajući ono drugo samo. Gledano napokon u odnosu na mišljenje, vidovi su po sebi na taj način da su u sebi postojani i da nisu tek za mišljenje (πρὸς ἡμᾶς), niti su od mišljenja postavljeni (ὑφ' ἡμῶν). Ali iz toga ne proizlazi da vidovi jesu bez mišljenja.

Vidovi dakako nisu tek misli ili pojmovi (νοήματα) u mišljenju, nego ono mislivo koje je zahvatljivo mišlju. Mišljenje ne iz-mišlja iz sebe ili od sebe samog vidove, nego ih otkriva. Vidovi su stoga u mišljenju i ujedno izvan njega (*Parm.* 132b3-c11). Tako vid nije puki izum mišljenja, već kao moć jest i prije nego što je mišljen, ali nije neovisan o njemu, nego je upravo ono mislivo, koje bi bez proizvođećeg mišljenja ostalo u svojoj skrivenosti.

Tek po imanju uma nastaje istina svakog pojedinog mislivog i osjetivog, te i sama duša dospijeva u svoju vlastitu istinu. Učestvovanje onog osjetivog u onom mislivom moguće je samo kroz mišljenje ili mnijenje koje nastaje u duši. Upravo je to smisao toga da se vidovi određuju kao ono mislivo. To ne znači samo da je vid ono mišljenjem dohvatljivo, nego prije svega da se on mišljenjem proizvodi, a po tome se proizvodi u onom osjetivom. Mišljenje nije samo trpno, odražavajuće primanje vidova kao onog po sebi postojećeg, nego i proizvodno davanje da se vidovi očituju u svojoj istini.

Na osnovi toga je onda i odnos vidova i onog osjetivog moguć jedino kroz dušu. Učestvovanje osjetivih stvari u vidovima nije moguće bez i mimo mišljenja. Odatle se i osjetilno proizvođenje onog osjetivog zasniva na mislenom proizvođenju onog mislivog. Ono naime što po onom mislivom nije razlučeno od drugoga u svojem liku te stoga nije ni isto sa samim sobom, već je stalno različito od sebe sama, još nije kao nešto jedno, nego samo biva u svojoj nerazlučenosti. To oblikovanje kroz osjet nije tek razotkrivanje prisutnosti lika, nego je oprisućenje vida u onom tjelolikom na osnovi mišljenja. Ono osjetivo je uvijek već prethodno obuhvaćeno onim mislivim. Ono mislivo tako prethodi svemu osjetivom da je tek po mišljenju onog mislivog moguće osjetiti svako pojedino osjetivo. Prisustvujući u onom osjetivom kao vlastitoj pojavi, ono mislivo mu daje njegovu osjetivost.

VI.

Rađanje može biti tjelesno ili duševno, a ovo potonje se opet dijeli na osjetilno rađanje osjeta i onog osjetivog te neosjetilno rađanje misli i onog mislivog. (*Symp.* 206b7-8; *Theaet.* 150b8-9). To znači da je i ono osjetivo i ono mislivo moguće neizravno proizvoditi ne tek na način nasljedovanja, nego na način otkrivanja. Štoviše, tjelesno rađanje je slika duševnog rađanja. Duševno rađanje misli i onog mislivog u sebi ili u drugome posljedica je susreta duše i onog mislivog. Duša kao ono rađajuće je živuća jednako tako kao što su i vidovi koji se rađaju ona živuća. I u duševnom se rađanju jednako tako kao i onom tjelesnom razlikuje njegov slučujući i njegov razlučujući dio. Umijeće neosjetilnog porađanja duše slučuje dušu s onim mislivim, a kada ona od toga zatrudni, prati tu trudnoću (κῆσις) te razlučuje lažne od istinitih misli, sve dok se u duši ne rodi ono istinito samo. Duša naime može rađati ili ono istinito iz sujestva s onim istinitim samim, istinu vida, ili privid vida (*Symp.* 208e1-212a7). Ukoliko izostaje sujestvo s onim istinitim samim, proizvod rađanja je izrod (νόθος) – neistinita slika onog mislivog, a ne ono dostojno rađanja (τὸ γόνιμον) i ono istinito (*Theaet.* 150a9-c3).

Porađanje duše je svojevršno čišćenje duše (κάθαρσις) mišljenjem, koje se shvaća kao otklanjanje, izbacivanje, odbacivanje neznanja u duši. Riječ je zapravo o razlučivanju znanja i neznanja, koje se naziva podučavanjem (διδασκαλική), te se dijeli na podučavanje izradbenim umijećima (δημιουργικῆ διδασκαλία) i obrazovanje (παιδεία). Naposljetku obrazovanje se dijeli na opominjanje i opovrgavanje (ἔλεγχος), koje nije drugo nego razlučujući vid dijalektike (*Soph.* 227c7-230e4). Dijalektika je tako sa svojim slučivanjem i razlučivanjem vidova (διαίρεσις), odnosno opovrgavanjem, pripremno umijeće samog rađanja vidova, jer poroditelj sam ne rađa nego pobuđuje roditelja da on sam rodi. Ali glavni dio dijalektike je samo rađanje vidova, tj. njihovo razlučivanje kao raskrivanje i slučivanje kao miješanje i splitanje (συμπλοκῆ τῶν γενῶν).¹⁹

Kao što izradbenom umješniku pripada i to da može poučavati u svom umijeću, tako i istinskom duševnom roditelju, naime onome koji duševno rađa

¹⁹

Dijalektičko se umijeće u *Politiku* promatra srazmjerno umijeću izrađivanja odjeće (*Pol.* 282a-283a). Tako oba ta umijeća imaju svoj najvažniji dio i svoja pripremna i pomoćna umijeća, od kojih su jedna slučujuća, a druga razlučujuća. Budući da je umijeće izrađivanja odjeće vrsta proizvođenja, slijedi da je

i sama dijalektika proizvođenje. Tkanje pak kao najvažniji dio umijeća izrađivanja odjeće odgovara dijalektičkom proizvođenju samih rodova. Oboje su naime neko splitanje. Iz *Theaiteta* i *Sophista* pak proizlazi da je to proizvođenje zapravo rađanje.

um i istinu onog umljivog, a time i osjet i istinu onog osjetivog, pripada umijeće porađanja drugih trudnih duša.²⁰ Istinski (po)roditelj ne (po)rađa ništa puko svoje, ne izumljuje porod samovoljno iz sebe, tj. nije on zapravo taj koji (po)rađa, nego sam um (bog) u njemu i kroz njega (po)rađa, s nužnošću lučeći istinu od laži (*Theaet.* 151c5-d3).²¹ Vid kao ono što se rađa kroz dušu nije njen vlastiti porod, nije njeno vlasništvo. Kao što je zaštitnica tjelesnog rađanja Artemida djevica, tako i istinski roditelj nevino ili nedužno rađa. Roditelj je nevin ukoliko nije ono puko ljudsko vina (αἰτία) rađanja, nego je to sam bog u njemu. Nevino rađanje je takvo koje ne trpi trudove. To je umsko rađanje samih vidova, za razliku od razumskog rađanja istinite ili lažne predstave vida (εἶδωλα/ἀληθινὰ τίκτειν).²² Tko nevino rađa, taj je nerodan (ἄγονος) u tom smislu da ne rađa pretpostavke vida, nego da se vid u njemu sam od sebe rađa.

Rađanje i porađanje kao razlučivanje neznanja od znanja u duši ne stječe ono umljivo odnekud izvan duše kao ono što već odvojeno od nje neskriveno jest, ali niti ga proizvodi iz njegova nebity na način izradbenog umijeća, nego ga proizvodi tako što ga razotkriva, oslobađa kao nešto što već jest u duši samo zakriveno i zaboravljeno. Ono mislivo kao porod nije zgotovljeno djelo ili posljedak proizvođenja. Ono biva pro-iz-vođeno kroz mišljenje iz svoje skrivenosti u svoju neskrivenost. Ono što se tako rađa je otkriće (εὕρημα), a oni rađajući su otkrivajući.

Ali i proizvođenje samih vidova omogućeno je naposljetku rađanjem istine iskona. On iz sebe na neki način (τρόπον τινά), naime utoliko ukoliko se umuje, uzrokuje sve ostale vidove, pa posredstvom njih i sve što uopće ikako jest. Stoga ga Platon naziva iskonom svega (ἀρχὴ τοῦ παντός, *Resp.* 511b6; ἀρχὴ πάντων, *Tim.* 48c). On, strogo govoreći, nije, nego po prethodstvu i moći nadilazi još i samo jestvo (ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβεία καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος, *Resp.* 509b9-10), dočim su ostali vidovi jestva.²³ Upravo kao ono koje sâmno prethodi jestvu iskon kroz um omogućuje jestvo i moć svakog mogućeg vida.

Iskon uzrokuje um i umovanje tako što je od uma umljen (*Resp.* 508b9-10). On pruža (παρέχομαι) um u dodiru s dušom koja se upušta u božanski prebačaj (δαιμονία ὑπερβολή, *Resp.* 509c1-2). Rađanje istine iskona je bitno drukčije od rađanja vidova jer tek po umovanju iskona rađaju se i vidovi. Ono što nije jestvo ne može se ni rađati kao jestvo. Iskon kao takav izmiče bilo kakvom predstavljaju ili opredmećenju, tome da se stavlja pred mišljenje i nasuprot njemu kao uzor ili lik. On nije i ne može biti predmet mišljenja, nego uvijek već prethodi svakom mogućem gledanju i mišljenju kao motrenju, pa tako i svođenju na vid. Svaki mogući vid daje se predstaviti i podstaviti kao nešto (τι), ono jesuće (τὸ ὄν), jestvo (οὐσία), ono postojano i uvijek isto u odnosu na što mišljenje uopće misli, a iskon je, budući nadilazi još i samo jestvo, nepodstavlјiv.

VII.

Ljudsko proizvođenje vidova iz iskona rasvjetljava se u odnosu spram božanskog. Da je bog suštinski proizvođitelj vidova (*Resp.* 597d1-8), znači da bog vidove ne proizvodi tek u njihovim slikama, nego proizvodi njih same. Božje proizvođenje vidova nije odslikavanje vidova kao uzora, jer ono ne pretpostavlja uzor i tvorivo proizvođenja kao nešto što se zatječe i prije proizvođenja, nego ih umuje kao suzroke u cjelovitom sklopu proizvođenja. Ono iz čega bog proizvodi vidove jest iskon, koji u sebi obuhvaća i iz sebe pruža sve ostale vidove. No pored njega nužno je za proizvođenje vidova još i po-

čelo stvari (χώρα).²⁴ Ono samo nije ništa stvarno, nego je također ono misljivo, nevidljivi i bezoblični vid, koji se ne da zahvatiti nikakvim osjetom. Shodno tome, ono se ne smije zamijeniti ni s kakvim pojedinačnim osjetivim tijelom ili tvorivom. Upravo svođenje počela stvari na nešto osjetivo i stvarno porijeklo je zaborava iskonskog raskrivajućeg proizvođenja. U osjetilnoj oblasti počelo stvari se najprije očituje kao neprestano prelaženje vatre, zemlje, vode i zraka jednih u druga, zatim kao osnovni oblici tjelesnosti uopće, nadalje kao prostiranje prostora, u kojem se mogu pojaviti ona osjetiva, potom kao neprestano obuzdavano nesređeno kretanje u svemu osjetivom i stvarnom, i naposljetku kao sama tjelesnost oblikovanih tijela. Sam bog se proizvođači ne odnosi ni spram čega osjetivog, nego neprestano prima počelo stvari i pre-tvara ga u nešto oblikovano. Kao ono u čemu um kao otac rađa, počelo stvari naziva se i majkom (μήτηρ).

Počelo stvari je iskonska dvojina (χώρα), tj. ono što omogućuje mnoštvo zasebnih vidova, zatim odvojenost (χωρισμός) onog mislivog i onog osjetivog, pa onda i međusobnu odvojenost i zasebnu uobličenosť onih osjetivih. Drugim riječima, počelo stvari je ono što omogućuje unutrašnje udvajanje iskona kao onog jednog, a to znači i pojavljivanja vida u onom stvarnom. Stvaranje je u tom smislu zatvaranje otvorenosti onog prvotnog jednog.²⁵ Počelo stvari se u sklopu proizvođenja kao odslikavanja svodi na tvar kao podmet, ali porijeklo tako shvaćene stvari je neosjetilna moć udvajanja i razdvajanja.²⁶ Počelo stvari kao ono koje omogućuje svu moguću stvarnost i tjelesnost nije podloga

20

Stoga govor o umijeću porađanja duše u *Theaitetu* i o umijeću čišćenja duše u *Sophistu* jest ujedno govor o umijeću duševnog rađanja. U *Symp.* 209b4-c7 je također o obrazovanju riječ kao o jednom od oblika duševnog rađanja.

21

U *Philebu* je dijalektika kao umijeće rađanja rodova dar ljudima od bogova (θεῶν μὲν εἰς ἀνθρώπους δόσις, *Phil.* 16c5). Ona je, kao i svako rađanje, u osnovi božansko proizvođenje, koje se odvija posredstvom ljudi, a nisu ljudi njeni izumitelji.

22

Usp. *Symp.* 212a4-5: τίκτειν οὐκ εἰδῶλα ἀρετῆς ἅτε οὐκ εἰδῶλου ἐφαπτομένῳ, ἀλλὰ ἀληθῆ ἅτε τοῦ ἀληθοῦς ἐφαπτομένῳ.

23

U prvoj podstavci u *Parmenidu* 141e pokazuje se da ono jedno samo ne suima jestvo i nije jesuće, a u *Sophistu* 244d opovrgava se poistovjećivanje onog jednog s jesućim. U skladu s time valja razlikovati vid ili umsku predstavu iskona, koja se zahvaća umskim mišljenjem ili znanjem (ἐπιστήμη), i iskon sam, koji se zahvaća jedino čistim umom (νοῦς).

24

Uvodeći neosjetivo počelo stvari u *Timaju* (52b1) Platon ističe da za shvaćanje božjeg proizvođenja nisu dostatna samo dva roda: rod onog mislivog i uvijek jesućeg te rod onog osjetivog i uvijek bivajućeg. Time se i

cijeli dotadašnji prikaz proizvođenja otkriva kao nedostatan, tj. bogu neprimjeren.

25

Da Platon pod iskonom misli ono jedno, proizlazi i iz Aristotelovih izvještaja (*Met.* 1091b13-15; *EE* 1218a15-30 i dr.), a naznačeno je u *Resp.* 509c1 na kraju prisposode sa suncem kada se zaziva Apollon, čije ime doslovice znači 'ne mnogo' (*a-pollon*) (usp. *Plot. Enn.* V. 5, 6. 27-28; *Plut. De E apud Delphos* 393c; *De Iside* 381f-382a).

26

Uobičajeno značenje grčke riječi χώρα je 'prostor', 'mjesto', 'zemlja'. Srodna je s χωρέω – 'davati prostora', 'uzmicati', tranz. 'hvatači', 'obuhvaćati', 'sadržavati', χωρίζω – 'odvajati', 'lučiti', χωρίζ – 'odvojeno', 'napose' i χωρισμός – 'odvojenost' (usp. H. Frisk: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1960–72, sv. II, str. 1125–1126). Kada se grč. χώρα prevodi s 'počelo stvari', uvažava se neuobičajena filozofijska upotreba te riječi kod Platona. S druge strane, iza uobičajenog značenja riječi 'tvar' – *materia*, krije se njeno etimologijsko značenje, koje na svoj način odgovara shvaćanju Platonove χώρα. 'Tvar' je naime izvedenica od glagola 'tvoriti', koji etimologijski znači 'hvatači', 'obuhvaćati', 'ograđivati', što je donekle sačuvano još u hrv. riječima 'otvarati', 'zatvarati' itd., i koje je blisko tranz. značenju grč. glagola χωρέω (usp. J. Pokorny: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern/München 1959–69, str. 1101).

ili podmet nastajanja, poput nekog osjetivog tvoriva koje se može preoblikovati, otpuštati od sebe i primati na sebe različite oblike. Počelo stvari u sebe prima sve oblike, samo ne uzimajući nijedan od njih i ostajući bezoblično (ἄμορφον).

Tijekom rađanja počelo stvari neprestano pruža otpor, koji se naziva nužnošću, a taj otpor počela stvari nikad ni u onom rođenom ne prestaje, te je naposljetku i uzrok njegove smrti.²⁷ Neskriivenost onog rođenog nije jednom zasnagda uspostavljena, nego joj uvijek prijete skrivenost kao njena nerazdvojna protivimba. Rađanje je stoga otimanje onog što se rađa od njegove skrivenosti, spašavanje i održavanje tako raskritog u stalnom odupiranju prijetećoj skrivenosti.

U odsustvu uma kao uzroka proizvođenja ono što ima nastati je u tragovima (ἴχνη) u onome iz čega nastaje. Nerazlučeno tvorivo dakle u sebi već ima tragove oblika. U tragovima se lik, budući neumljen, nazire i ujedno skriva. Nema nečeg posve bezobličnog, koje ne bi uvijek već na neki način, barem u najmanjoj mogućoj mjeri, bilo uobličeno. Samo počelo stvari kao počelo onog bezobličnog nije nikad posve odijeljeno od uma i njegovog proizvođenja.²⁸ Iskon je uvijek već na neki način povezan s počelom stvari. Slikovni govor kojim se u *Timaju* govori o božjem proizvođenju prikriva to da um, iskon i počelo stvari nisu odijeljeni prije početka proizvođenja, te da ne stupaju naknadno u međusobni odnos. S početkom proizvođenja njihova se sveza, koja oduvijek već jest, samo razvija u svijet.

Već je prije rečeno da ljudsko tjelesno rađanje zapravo nije puko ljudsko nego božansko. Ljudsko rađanje dušom je to još u većoj mjeri. Povrh toga, ljudsko umjetno proizvođenje srazmjerno je božanskom prirodnom proizvođenju. Stoga govor o božanskom neosjetilnom proizvođenju vidova neizričito otkriva ujedno isto takvo ljudsko proizvođenje. Pritom se vid određuje kao priroda (φύσις) i kao ono što se prirodno rađa (φύσει), bog se kao proizvođitelj vidova naziva proizvođiteljem onog prirodnog (φυτουργός), a kao proizvođitelj neosjetilne duše svijeta rođiteljem. O ljudskom proizvođenju istine vidova također se govori kao o rađanju. Pritom nije riječ tek o imenima, kojima se ono što naizgled pripada samo osjetilnoj oblasti naknadno prenosi na mislenu oblast, nego se u takvom imenovanju očituje unutrašnje jedinstvo onog osjetivog i onog neosjetivog, onog prirodnog i umskog, koje prethodi njihovom mogućem razdvajanju i suprotstavljanju.

VIII.

Osim onog umljivog i um jest kao ono što se rađa u odnosu, štoviše u snošaju duše i onoga nadasve umljivog. Osim što je proizvođenje, umovanje je ujedno i trpnja u duši (παθήματα ἐν τῇ ψυχῇ). To znači da ono nije nešto što duša sama iz sebe i od sebe ispostavlja, nego što se zbiva u duši, što pogađa dušu kad je upravljena prema onom umljivom. Umovanje je način na koji ono umljivo djeluje na dušu. Ljudska se duša rađa neumna ili bezumna (ἄνοος ψυχῇ), i tek postupno postaje razborita. Ali ni to još ne jamči imanje uma. Čovjek kao takav ima razbor (τὸ λογικόν) kao najviši vid ili dio duše, koji je moć rađanja uma, tj. u kojemu se može roditi um. Um nastaje u tom dijelu duše, a sam nije dio duše. Dakle um je nešto što duša stječe i s naporom održava, a ne nešto sa čime se rađa i što stalno ima (*Tim.* 46d4; 51e5-6; *Resp.* 494d5-6). Ali rađanje uma u duši nije ozbiljivanje uma koji bi po mogućnosti već bio prisutan u duši. Uma nema nigdje izvan samog umovanja. Um (voûς)

jest samo kao umovanje (νοεῖν) i dotle dok ima umovanja. Ukoliko nema umovanja, um se ne rađa u duši. Kada duša ne umuje vidove, um je odsutan iz nje. U odsutstvu uma (ἄνοια) u duši preostaje razumijevanje ili mnijenje, u kojemu se vidovi skrivaju kao takvi, a pojavljuju se u svom prividu kao uzori ili likovi, ili se pak skrivaju u krajnjem neznanju.

Odnos duše i uma shvaća se kao suimanje (μείθεξις). To znači da ljudska duša ima uma samo ako svojim razboritim dijelom učestvuje ili, doslovno, suima zajedno s drugim dušama um sam (*Tim.* 51e1-6). Ljudska duša dakle može i ne učestvovati u umu, a i kada ga stekne, on nije zauvijek osiguran posjed. Um u čovjeku nije nešto samo puko ljudsko, nego je ono božansko. Ono božansko je prisutno u čovjeku kao čovjekov vlastiti um. Imajući um u sebi čovjek sam jest božanski. Čovjek koji može rađati ono božansko u sebi je demonski čovjek. Demon je ono od boga u čovjeku. Tada čovjek rađa poput samog boga, ne tek nasljeđuje služeći se oruđima, nego bez oruđa, samim umovanjem po duši (κατὰ τὴν ψυχὴν).

Kao što um može izostati u ljudskoj duši, tako može napustiti i dušu svijeta. Stanje neumlja može pogoditi dušu svijeta jer je i ona vezana za tijelo svijeta. To nije tek stanje u kojem je um prisutan u duši tako da ne upravlja njom, nego je stanje odsutnosti uma iz duše. Napuštajući dušu svijeta um ujedno napušta i njegovo tijelo. Iako dušom svijeta tada ne vlada um i ona biva prepuštena samoj sebi, njoj kao duši preostaje razboritost (φρόνησις), po kojoj isprva još zadržava sklad i red svijeta poput onog za vladavine uma, ali s vremenom, kada se poveća zaborav onog umljivog, dušom sve više ovladava njen najniži dio, te ga naposljetku vodi nužda požude (ἐπιθυμία). U svemu postalom i u svijetu u cjelini prevladava tada ono tjelesno i nered, koji je bio prije stvaranja (ἢ ἔμπροσθεν ἔξις) i koji i nakon stvaranja ne nestaje, te prijeti rastvaranjem svijeta.

Odsustvo uma iz duše svijeta uzrokuje odsustvo iskona u svijetu, tj. skrivenost vidova u onom osjetivom. Loša duša svijeta ili duša napuštena od uma (ἄνοια) ne umuje nego mnije (δοξάζειν ἐψευσμένως). Duša svijeta tada samo bezumno nasljeđuje iskon, što se u svijetu očituje kao nered. Odvajajući se (χωριζόμενος) od svijeta um uzrokuje odvojenost iskona od svijeta. (*Pol.* 268d-276e; *Legg.* 896d5-897d2).

IX.

Neosjetivi vid određuje se kao ono mislivo, dakle iz nužnog odnosa spram mišljenja. No postavlja se pitanje kako ono mislivo jest ukoliko nije umovano kao takvo. Ono naime ne može biti po sebi i neovisno o mišljenju kao moći duše, a istodobno um je nešto što se kao moć rađa u duši i nije njen stalni posjed.

Kada se u duši rodi um, duša umskim mišljenjem proizvodi istinu onog mislivog ili ono mislivo kao takvo, a ukoliko umsko mišljenje izostane, u duši preostaje razumsko mišljenje i mnijenje, kojim ona proizvodi neistinu onog mislivog ili ono mislivo kao ono što ono samo nije. Razumskim mišljenjem, koje je uvijek neko nasljedovanje, proizvediva je samo slika onog mislivog,

27

Odnos uma i nužnosti svojstvene počelu stvari jest nagovaranje (*Tim.* 48a), što također ukazuje na to da bog proizvodi sjedinjavanjem i rađanjem, a ne spravljanjem.

28

To Platon izriče time da počelo stvari prije nego što bog u njega uvodi mjeru u sebi već sadrži tragove elemenata. Vidi *Tim.* 52d-53c.

ali ne i ono mislivo samo.²⁹ Dok se mišljenje kao umovanje ne služi osjetima kada proizvodi ono mislivo, mišljenje kao razumsko nasljedovanje služi se osjetima proizvodeći ono mislivo u njegovoj slici. Umujući duša ne proizvodi ono mislivo kroz osjetila, nego kroz sebe samu. Drukčije rečeno, razumijevanje onog mislivog ne misli ono mislivo kao ono samo, nego uvijek i nužno polazeći od onog osjetivog i u odnosu spram onog osjetivog. Stoga, ukoliko se ono mislivo ne razotkriva umovanjem, nego se samo odslikava razumijevanjem, svodi se na ono što ono osjetivo jest. Ono mislivo je tada ono misleći na što duša razlučuje ono osjetivo. Misleći ono mislivo pomoću onog osjetivog, duša ne umuje, nego samo razumijeva i mnije. Razumijevanje (mnijenje), koje ne može misliti ono mislivo sâmo, nasljeđujući misli samo ono od njega što se razumu otkriva. Ono proizvodi sliku onog mislivog, i utoliko proizvodi ono mislivo u njegovoj neistini, tj. proizvodi ga u onome što ono po svojoj vlastitoj prirodi nije. Razumijevanje lišeno uma razumije ono razumljivo kao sliku onog mislivog. Budući da te slike kao slike potječu iz oblasti onog osjetivog, razumijevanje ne dopire do onog mislivog samog. Shodno tome, ono se služi pretpostavkama kao slikama koje preslikavaju ono umljivo, tj. prenose ga i svode na sliku. Bezumno razumijevati ono mislivo jest proizvoditi slike onog mislivog kao njegove pretpostavke. Bezumno osjećati ono osjetivo pak isto je što i proizvoditi tek osjetive slike stvari, a ne stvari same. Razum pretpostavlja ono mislivo kao nešto po sebi samom jesuće, te ga utoliko misli kao ono neproizvodivo.

Iako tek u spoju duše i onog umljivog nastaje um, te ono umljivo dolazi u svoju istinu, ono umljivo nekako jest i onda kad nije umljeno, kao što i mišljenje nekako jest i onda kad i nije umovanje, nego razumijevanje. Tako ono mislivo u svojoj neumljenosti ostaje samo razumljeno i još neizvedeno u puninu svoga jestva. Slijedom toga, duša koja proizvodi samo sliku onog mislivog, ne može istinski proizvoditi ni ono osjetivo. Osjećanje lišeno uma osjeća ono osjetivo, ne znajući da je ono slika onog mislivog. Duša može osjećanjem proizvoditi ono što osjeća, iako ne umuje njegovo mislivo, nego ga tek mnije. Budući da ne osjeća umujući ono mislivo, tj. ne umuje ono po čemu ono osjećano jest to što jest, ona proizvodi neistinu ono osjetivog. Sâmo osjećanje je istinito ako je vođeno umom, tj. ako ono osjetivo osjeća upravo kao sliku onog mislivog, ne pretpostavljajući da je ono nešto samo po sebi jesuće. Osjećajući ono osjetivo kao ono ne-istinito, duša ga osjeća u njegovoj istini. Ukoliko naime umujuća duša osjeća ono osjetivo kao sliku onog mislivog, a to znači kao ono ne-istinito, tada je ta slika u svojoj istini. Istina slike jest to da je ona ono ne-istinito. Slika je *ne-istinita* kao drugo od onog mislivog, ali je *ne-istinita* kao njegova vlastita slika. Ono osjetivo kroz takvo istinsko osjetilno proizvođenje izlazi na vidjelo u svojoj vlastitoj istini kao pojava onog mislivog u osjetilnoj oblasti. Kada pak um ne umuje ono umljivo kao takvo, istina onog mislivog ne nastaje, a time niti istina onog osjetivog.

Razum prepoznaje nešto osjetivo uspoređujući ga s mislivim uzorom. To uspoređivanje odvija se tako što razum jedno pored drugog postavlja ono osjetivo kao sliku mislivog uzora i uzor kao sliku onog umljivog samog, te zatim izračunava i promjerava sličnost tih dviju slika. Ali razumskom uspoređivanju, koje se sastoji u razumskom mjerenju i računanju, prethodi umsko mjerenje i razabiranje. Dok se u razumijevanju ono umljivo samo pretpostavlja i predstavlja kao uzor pored onog osjetivog (παρὰδεικνυμι), kako bi se pokazalo ono isto i različito između toga dvoga,³⁰ dotle u umovanju, koje jedino umuje ono što nije i ne može biti slika, ono osjetivo se umjerava onim umljivim. Na osnovi umovanja kao istinskog proizvođenja onog mislivog duša istinski

proizvodi i ono osjetivo, to jest pro-mišlja ono mislivo kroz ono osjetivo i uprisutnje ono mislivo u onom osjetivom. Iako se dakle ono mislivo sâmo misli jedino umskim mišljenjem bez ikakvih osjeta, ipak se posredstvom osjeta uprisutnjuje u onom osjetivom. To uprisutnjivanje nije tek razumsko prepoznavanje prisutnosti onog mislivog u onom osjetivom, niti razlučivanje onog osjetivog u njegovom mislivom. Istinitost i lažnost osjeta temelji se na istinitosti i lažnosti mnijenja, a ova opet na istinitosti i lažnosti mišljenja. Proizvodna moć osjećanja proizlazi naposljetku iz toga da osjećanje nije nikad puko tjelesno i osjetilno. Tako ni bezumno osjećanje nije puko tjelesno osjećanje, nego ono u kojem osjeća bezumna duša, tj. u kojem osjeća duša koja nema uma, nego samo mnije i razumijeva.

Ukoliko pak neko mislivo uopće nije mišljeno, dakle ni od koje duše mišljenjem zahvaćeno, ono ipak nekako jest, budući da nije tek iz mišljenja izmišljeno. Nemišljeno mislivo jest tako da je skriveno u onom mislivom koje ga obuhvaća, a naposljetku u samom onom iskonskom, jer sve što ikako jest jest po onom iskonskom, tj. iz odnosa iskona i misleće duše. Skrivenost nemišljenog mislivog je upravo ono što se u mišljenju otklanja, ono od čega se ono mislivo otima. Ono iskonsko je ono iz čega se sve mislivo izvodi i time iz svoje mislivosti prevodi u svoju mišljenost.

X.

U *Philebu* se proizvođenje shvaća kao sama bit mišljenja, odnosno kao temeljni odnos između misleće duše, onog mislivog i onog osjetivog. Proizvođenje se pobliže određuje kao ograničavanje. Ono proizvođeće ili uzrok proizvođenja, koji je ovdje kao i u *Timaju* poistovjećen s umom (νοῦς), određuje se kao ono ograničavajuće, ona iz kojih se proizvodi kao granica (πέρας) i ono neograničeno (τὸ ἄπειρον), a proizvod kao ono ograničeno (τὸ πέρασ ἔχον, τὸ πεπερασμένον). Proizvođenje nije drugo nego umsko ograničavanje onog neograničenog granicom. Ukoliko je granica isto što i odredba (ὄρος), ograničavanje je određivanje onog neodređenog (τὸ ἀόριστον).

To se ograničavanje nadalje misli kao miješanje (μειξίς) granice i onog neograničenog, a proizvod ili ono ograničeno shodno tome kao ono smiješano (τὸ μεικτόν) iz granice i onog neograničenog. Bit miješanja je mjerenje (μέτρησις). Granica je stoga uvijek praćena nekom mjerom (μέτρον), ono neograničeno je ono bezmjerno (τὸ ἄμετρον), a ono ograničeno je ono izmjereno (τὸ μετρούμενον). Proizvođenje je u tom smislu mjerenje onog bezmjernog mjerom.

Sve četvero su mislivi rodovi (γένη) i razlikuju se od nečeg pojedinačnog ograničavajućeg, graničnog, neograničenog i ograničenog. Ono što se drugdje nazivalo vidom (εἶδος, ἰδέα) ovdje se naziva i rodom (γένος), tj. onim što se rađa i onim iz čega se rađa (γίγνομαι), a također i prirodom (φύσις). Navedena četiri roda spadaju među najveće rodove jer prisustvuju u svemu što jest i što biva, tj. nema ničega mislivog ni osjetivog što na neki način ne bi

29

Sama ta slika, koja je po sebi samoj neistinita budući nije ono mislivo samo, može opet biti istinski ili neistinski proizvedena, pa se s obzirom na to razlikuje istinito mnijenje (ἀληθῆς δόξα) od lažnog mnijenja (ψευδῆς δόξα). Sa stajališta umovanja otkriva se da istinito mnijenje proizvodi ne-istinu onog mi-

slivog, a lažno mnijenje proizvodi laž onog mislivog.

30

Što jest uzor izlaže se u *Pol.* 277a4-279b1 na primjeru učenja slova.

učestvovalo u tim rodovima. Drugim riječima, ono misljivo (rodovi i brojevi), jednako tako kao i ono osjetivo, može biti i granica i nešto neograničeno i nešto ograničeno. Nešto ograničeno može biti u odnosu na nešto granično ujedno i nešto neograničeno, a nešto granično može biti u odnosu na ono od čega je ono sâmo smiješano također nešto ograničeno.

Rod uma dijeli se na božanski i ljudski um, a razlikuje se posve neosjetilno umovanje i s onim osjetilnim pomiješano razumijevanje i mnijenje. U rod granice, na različitim njegovim razinama, pripadaju ona misliva: rodovi ili jednote, brojevi i mjere, te ona osjetiva: mjerila i brojila. Ono što pripada rodu granice označuje se kao ono što je na način granice ili ono granično (τὸ περὶ τοῦ οὐρανοῦ). Rod onog neograničenog obuhvaća ona osjetiva: elementi, tvari, stanja, trpnje (npr. uгода, bol) itd., kao i ona misliva: pojedine rodove (npr. rod onog toplog, hladnog), tj. njihove dvojine (ono toplo-hladno). Ono ograničeno naposljetku kao smjesa granice i neograničenog može biti i ono misljivo (rod, broj) i ono osjetivo (stvari, slike stvari).

Um ne proizvodi samo sve ono postajuće nego i ona iz kojih ona postajuća postaju, dakle proizvodi same rodove (*Phil.* 27b1-2). Miješanje granice i neograničenog pri proizvođenju rodova sastoji se u miješanju samih rodova. Proizvođenje rodova je dakle miješanje jednog roda s mnogim rodovima, a u konačnici miješanje samog roda granice s rodom onog neograničenog u svim mogućim rodovima. Da su sami rodovi nerođeni i nepropadljivi (ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον, *Tim.* 52a1-2) znači da se rađaju kao ono što ne nastaje niti nestaje poput onog osjetivog. Pritom rod granice nije isto što i ono jedno samo, nego je jedan od najvećih rodova. Ono jedno samo (τὸ ἕν), koje se u *Philebu*, slično kao i u *Politeji*, naziva onim dobrim (τὸ ἀγαθόν), ovdje se očituje u svoja tri vida: mjera (ljepota), sumjerje i istina. Vid mjere odgovara rodu granice, vid sumjerja rodu onog ograničenog, a vid istine rodu onog ograničavajućeg. Rodu onog neograničenog ne odgovara nijedan od vidova onog dobrog, već je on ono koje se ranije nazivalo mislivim počelom stvari (χώρα), a koje se sada kao neograničena dvojina (δυσὸς ἀόριστος) suprotstavlja onom dobrom kao onom jednom. Polazeći od onog dobrog, rod granice je isto što i rod mjere, pa je tako ono sumjerno jedino ono što je dobro ograničeno, a ono istinito je jedino čisto umovanje. Ukoliko se proizvođenje promatra polazeći od uma kao uzroka proizvođenja, presudno postaje ono spram čega se um odnosi, što on umuje pri proizvođenju, a to je ono dobro u svoja tri vida. Time sam um nije uzrok proizvođenja naprosto, nego je uzrok istinskog proizvođenja ili uzrok istine onoga što proizvodi. Stoga mjera nije tek uzor, nego prije svega svrha svekolikog ograničavanja, a svaka pojedina smjesa je svrhovita po rodu granice kao mjere. Mjera je granica koja proizlazi iz onog jednog samog. Sâmo pak jedno nije ni ograničeno ni neograničeno. Nije ograničeno u tom smislu što nije djeljiva cjelina i nema početka ni kraja kao svojih granica (*Parm.* 137d4-8), tj. ne ostaje samo u sebi samom, nego prisustvuje u nekoj mjeri u svemu što iz njega proizlazi. S druge strane, ono jedno nije ni neograničeno zato što u sebi obuhvaća sve ostalo što nije ono samo i svemu ostalom daje granicu (*Parm.* 144b1-145a6).

Proizvođenje onog osjetivog i onog mislivog odvija se po istovjetnim načelima miješanja granice i neograničenog. Time se nadvladava odvojenost osjetilne i mislene oblasti, te se potvrđuje njihova srazmjernost. Proizvođenje kao tvorenje, tj. uvođenje neosjetilnog vida (oblika) u osjetilnu tvar utemeljeno je na proizvođenju kao uvođenju granice u ono neograničeno kroz mišljenje, kako u mislenoj tako i u osjetilnoj oblasti. Nasljedujuće proizvođenje zasniva se i izvedeno je iz raskrivajućeg.

Sada valja, slijedeći ono što je rečeno u *Philebu*, poblizje odrediti način na koji se mišljenjem proizvodi ono mislivo. Proizvođenje u oblasti onog mislivog, nije drugo nego razgraničavanje (διορίζειν) jednog roda na mnoge rodove i ograničavanje (ὀρίζειν) mnogih rodova jednim rodom. Razgraničavanje je nadalje razlučivanje (διάκρισις), razvođenje ili izvođenje mnogih rodova iz jednog roda a ograničavanje kao slučivanje (σύνκρισις) i svođenje (συναγωγή) mnogih rodova na jedan rod. Proizvođenje je utoliko isto što udvajanje i objedinjavanje rodova. Ono neograničeno (τὸ ἀόριστον) pojavljuje se ovdje kao mnoštvo rodova, a granica (ὄρος) kao jednota rodova. Granica je mjera miješanja među rodovima, a ono neograničeno je neograničeno mnoštvo mogućeg razgraničenja rodova, koje se ima točno ograničiti brojem.

Ostajući jedno i isto sa samim sobom rod se rađa odvojeno od sebe sama ujedno u mnogim rodovima. Time se onda određuje točan broj mnoštva rodova koji se nalazi između prvotnog roda i onog roda koji se ne da dalje razgraničiti. Svi se rodovi naposljetku rađaju iz onog jednog samog, tj. iz njegova vlastita udvajanja. Ono jedno je uvijek već sebe sama udvajajuće jedno ili u sebi samom udvajajuće jedno. Time su i sami rodovi u sebi samima smjesa onog graničnog i neograničenog. Dijalektika dakle nije drugo do li umijeće rađanja samih rodova u smislu otkrivanja njihove istine. Na osnovi toga proizvođenja onda se i mnoga osjetiva izvode iz jednog roda, odnosno svode na jedan rod. Rađajuće proizvođenje onog osjetivog pak zapravo je misleće urađanje neosjetilnog roda posredstvom osjeta u onom osjetilno rodljivom.

I ovdje se potvrđuje da rodovi nemaju jestvo koje bi bilo neovisno o mišljenju i odijeljeno od njega, nego su upravo ono mislivo. Naime, sva su četiri roda uvijek već u međusobnom suodnosu i dadu se odijeliti samo u naknadnom razumijevanju. Granica je uvijek granica onog neograničenog, a ono neograničeno je uvijek ono ograničivo, i nikada to dvoje u svojoj istini nije odijeljeno. Ukoliko granica daje jestvo svakog jesućeg, ono neograničeno samo po sebi bez ikakve granice ne bi uopće moglo biti. Strogo govoreno nema ničeg neograničenog naprosto, nego samo onog što je u većoj ili manjoj mjeri ograničeno. Oboje su pak, i granica i ono neograničeno, zajedno u svemu ograničenom. Nema ničega ograničenog što ne bi u sebi imalo navlastitu granicu i neograničenost. Sam um uvijek nužno proizvodi ono ograničeno iz granice i onog neograničenog. Sva četiri roda su u jedinstvenom sklopu i nijedan od njih nikad nije posve sam za sebe. Um je uzrok ograničavanja, a ostala tri roda mu služe kao uzroku (τὸ δουλεῦον αἰτίᾳ). Nisu dakle oni od uma uzrokovani, nisu iz njega izumljeni, nego je um unutrašnji uzrok ili vinovnik ograničavanja kao njihove sveze.

Neograničenost nečeg neograničenog uvijek se pojavljuje kao neka neograničena dvojina onih suprotnih. Stoga se ono neograničeno samo ili sama dvojina naziva još i onim više i manje (τὸ μᾶλλον τε καὶ ἥττον) ili onim jako i slabo (τὸ σφόδρα καὶ ἥρεμα). Sama po sebi dvojina nema granicu u sebi, nego svako od suprotnih u njoj bezgranično odmiče dalje (προχωρεῖ) i ne ostaje. Tako se nešto neograničeno očituje svagda kao suprotnost dvaju nesumjernih suprotnih. Mišljenje ograničava ona međusobno protivna i oprečna, te u njihovo bezmjerje (ἄμετρον) unosi neku mjeru. Ali ono što se u mišljenju kao mjerenu zapravo odmjerava jest srazmjer smjese granice i onog neograničenog. Ono što je samo po sebi neograničeno gubi tu svoju neograničenost kada poprimi mjeru. Mišljenje kao umovanje uzrokuje skladnu i umjerenu smjesu granice i onog neograničenog, a u odsustvu uma mišljenje kao razumijevanje uzrokuje njihovu neskladnu i neumjerenu smjesu. Duša umom proizvodi sve

skladno, a bez uma neskladno. Smjesa dakle može biti ono sumjerno i umjerenost (τὸ σύμμετρον, τὸ ἔμμετρον) ili ono nesumjerno (τὸ ἀσύμμετρον). Ukoliko u smjesi vlada sumjerje (συμμετρία) i umjerje (ἐμμετρία), smjesa je u svojoj istini. Ono ograničeno dakle nije puka sastavina granice i onog ograničenog, nego njihova smjesa (σύμμιξις). To znači da um ne sastavlja ono ograničeno od granice i onog neograničenog kao njegovih sastavnih dijelova, nego on miješa granicu i ono neograničeno u ono ograničeno kao neko jedno. Nesavršeno i nesumjerno miješanje tako proizvodi smjesu da ju nužno ujedno uništava. Ta nesavršena smjesa i nije smjesa u strogom smislu riječi (κράσις), nego je zapravo neki izvanjski sastav ili nesmiješani slučaj (ἄκρατος συμφορά) onome koje je na taj način smiješano. U nesumjernom miješanju ono smiješano se razlučuje i smjesa se raspada, a savršeno miješanje proizvodi postojanu smjesu, jer je granica poistovjećena s mjerom.

U svakom ograničenom vlada sukob onog neograničenog i granice. To je sukob oko skladnog omjera smjese nasuprot prekomjernosti granice i prekomjernosti onog neograničenog. Nestajanje i odsustvo sklada je porast prisustva onog neograničenog. Porast onog neograničenog uzrokuje propadanje (φθορά), a prava ograničenost je hod u jestvo (ὁδὸς εἰς τὴν οὐσίαν). Jestvo jesućega je isto što i njegova vlastita priroda (φύσις), pa je taj hod uvijek hod u svoje vlastito jestvo. Priroda nekog jesućeg je pravi omjer smjese granice i onog neograničenog u njemu. Za razliku od onog umjerenost ograničenog, ono neograničeno ili neumjerenost ograničeno ima u sebi suvišak (ὑπερβολή) ili manjak (ἔλλειψις) jednog od dvaju suprotnih. Ograničavanjem se tako postiže ono srednje između onog krajnjeg suprotnog (τὸ μέσον τῶν ἐσχάτων, *Pol.* 284e), koja ne izjednačuje ona suprotna u osrednjosti, nego je punina njihova pravog omjera. U neskladnoj smjesi nema skladnog omjera, što uzrokuje prekomjernost jednog od suprotnih. Granica oduzima krajnostima njihovu prekomjernost, ali ih ne ukida, nego ih sabire u skladu. Skladnim ili savršenim ograničavanjem postiže se savršena punina i svrha onoga tako ograničenog, koja ne dopušta nikakvo daljnje dopunjavanje, kojoj ništa od suprotnih ne nedostaje. Nesavršeno ograničavanje nasuprot tome promašuje svrhu onog ograničenog. Stoga je hod u to da uopće jest nešto ujedno i hod u vlastito jestvo, koje je isto što i vlastita priroda. Svojoj prirodi primjerenim skladom svako ograničeno održava se u svome jestvu. Ograničavati nešto po njemu samome ili po njegovoj vlastitoj prirodi jest istinski ograničavati, a ono tako ograničeno jest ono istinito (*Pol.* 266d).

Neraskidiva sveza mišljenja i onog mislivog očituje se i u tome da mišljenje neprestano misli ono mislivo. Ono neograničeno jest kao stalno ograničavano granicom. Granica i ono neograničeno se i u svojoj smjesi neprestano dalje miješaju. Ono neograničeno je, kao i granica, sveudilj prisutno i u onom ograničenom. Kao što se prije svoga ograničavanja ono neograničeno samo po sebi odupire svome ograničavanju, tako i u svojoj ograničenosti stalno iznova uspostavlja, čuva i održava svoj sklad odupirući se neskladu. Tako ono neograničeno u onom ograničenom prikrija njegovu granicu. Kad nastane mjera, ono neograničeno se povlači i nastaje nešto ograničeno, ali ono ne nestaje uopće iz onog ograničenog, nego primivši u sebe mjeru jest na način onog ograničenog. Smjesa onog neograničenog i granice jest u navlastitom omjeru njihova prisustva i odsustva.

Razlika između umskog i razumskog mjerenja, koja je u *Philebu* povezana s razlikom između skladnog i neskladnog miješanja, u *Politiku* (283e8-12) se određuje kao razlika između dvije vrste mjerenja: međusobnog uspoređivanja onoga što se mjeri i mjerenja onog mjerenog po onom mjerodavnom samom

(τὸ μέτρον), koje pak odgovara jednom od vidova onog jednog samog iz *Phileba*. Umovanje shvaćeno kao mjerenje nije međusobno usporedno od-mjeravanje onog osjetivog. To nadalje nije mjerenje kao uspoređivanje roda i onog osjetivog, a niti međusobno uspoređivanje samih rodova. To čak nije ni mjerenje prisutnosti i odsutnosti roda u onom osjetivom ili mislivom. Takvim se razumskim mjerenjem izvanjskom mjerom rod u osnovi još uvijek svodi na nešto osjetivo. Nasuprot tome, umsko mjerenje je rađanje kao uprisutnjivanje mjere u onom rodljivom (τὸ γεννητόν), bilo to ono mislivo ili osjetivo.

Umjereno ograničavanje određuje savršenu mjeru nečeg ograničenog, a to znači rađa nešto u njegovom nužnom jestvu (ἀναγκαῖα οὐσία, *Pol.* 283d9), kao ono što ono po svojoj prirodi jest. Ono odmjereno se tada rađa po rađanju njegove mjere (γένεσις τοῦ μετρίου) (*Pol.* 284b7-e8). Raskrivajući ono mislivo i ono osjetivo u njegovoj istini, um ga iznosi na vidjelo i daje mu da se pojavi kao ono umjereno i ujedno ne daje da se u njemu pojavi ono bezmjereno (ἀφανίζοντες κρύπτομεν) (*Phil.* 65e9-66a3). Ukoliko duša rađa samim umom, ograničavanje je umjereno, a ukoliko rađa razumom i mnijenjem, ono je neumjereno. Neumna duša razumijevajući neumjereno ograničava ono neograničeno, što znači da proizvodi rodove tako da ih izvanjski sastavlja, a ne miješa istinski, te k tome taj sastav opredmećuje i pretpostavlja kao nešto po sebi jesuće i nerodljivo, odvojeno od svega rađanja. Um pak uviđa neskladnu ograničenost razumski mišljenih rodova, te rodove iskonski rađa. Rod naime nije nešto po sebi jesuće, nego jest samo kroz rađajuće umovanje. Nepodnošljivost napora iskonskog rađanja rodova, te na osnovi toga i onog osjetivog, prisiljava dušu na bijeg u pretpostavke ili slike rodova kao nešto što je lišeno rađanja. Nasljedujući rodove kao uzore duša izbjegava napor njihova rađanja. U razumskom mišljenju granica i ono neograničeno miješaju se na neumjeren način, tj. na način prekomjernog ograničavanja i prekomjernog razgraničavanja. Krajnje ograničavanje, koje ne priznaje ono neograničivo, usmrćuje rod, koji je ono živuće, i rađa mrtvi porod. Krajnje razgraničavanje, kojemu nedostaje granica, rađa porod nesposoban za život. U sredini između te dvije krajnosti je istinsko rađanje, koje rađa živo i zdravo, jer skladno ograničava ono neograničeno, unoseći pravu mjeru kao sredinu između granice i onog neograničenog.

Tako se pokazuje da se ranija određenja proizvođenja izvode iz ovog određenja u *Philebu*, po kojemu je proizvođenje, ma kakvo ono bilo, isto što i mišljenje, a ovo je poblizhe shvaćeno kao ograničavanje, miješanje i mjerenje.

XI.

Da bi se cjelovito promislilo što jest proizvođenje (ποίησις) u Platona, nužno je napokon uočiti kako se ono u *Philebu* poistovjećuje s postajanjem ili bivanjem (γένεσις) (*Phil.* 26e1-27a12; usp. *Tim.* 50c7-d2). Shodno tome, sve postajuće (τὸ γιγνόμενον) je ono proizvođeno (τὸ ποιούμενον). Budući da ono postajuće uvijek postaje po nekom uzroku postajanja (αἰτία τῆς γενέσεως), uzrok postajanja je isto što i ono proizvođeće (τὸ ποιοῦν). Od uzroka postajanja razlikuju se ona koja njemu u postajanju služe, to jest iz kojih ono postajuće postaje (τὰ ἐξ ὧν γίγνεται τὸ γιγνόμενον): ono odakle ono postajuće postaje (τὸ ὅθεν γίγνεται τὸ γιγνόμενον) i ono u čemu postaje (τὸ ἐν ᾧ γίγνεται τὸ γιγνόμενον). Ono postalo (τὸ γενόμενον) je napoljetku isto što i ono proizvedeno, to jest proizvod (ποίημα), usljedak ili ishod proizvođenja.

Platon isprva luči ono uvijek jesuće, koje ne biva, i ono uvijek bivajuće, koje nikada nije. Ono jesuće u takvoj opreci jest uvijek na isti način, a ono bivaju-

će postaje i nestaje, te nikad istinski nije. Jesuće je shodno tome uvijek sebi samom isto, a bivajuće je uvijek drukčije. Ukoliko se bivanje i jestvo razdvajaju, razdvajaju se također i mišljenje i mnijenje, odnosno osjećanje u duši. Tako se ono bivajuće poistovjećuje s onim osjetivim, koje je zahvatljivo mnijenjem uz pomoć osjeta, a ono jesuće, nasuprot tome, s onim mislivim, koje je zahvatljivo mišljenjem. Drugim riječima, duša tada kroz osjete zajedništvuje samo s bivanjem, a kroz mišljenje samo sa suštinskim jestvom. Iz toga napokon slijedi da jedino bivanje zajedništvuje s moći proizvođenja i trpljenja, a jestvo nikako. Proizvoditi se prema tome može samo ono bivajuće osjetivo, a ne i ono jesuće mislivo. Mišljenje koje zahvaća takvo neproizvedivo jestvo je neosjetilno motrenje (*ιδεῖν*), a to mislivo jestvo je neosjetivi vid (*ιδέα*). Ono što u tom obzoru mišljenje proizvodi motreći vid kao uzor proizvođenja jesu samo ona bivajuća, a ne jesuća.

Ovaj razdvoj bivanja i jestva utemeljen je međutim u njihovom unutrašnjem jedinstvu, koje je uistinu shvatljivo samo umskim mišljenjem. Odatle se onda i taj razdvoj pokazuje kao privid samog tog jedinstva, koji nastaje u razumskom mišljenju. Istina odnosa bivanja i jestva jasno je izrečena u *Sophistu* (248a4-249b1). Misлити (*τὸ νοεῖν*) jest nešto proizvoditi, a biti mišljen (*τὸ νοεῖσθαι*) jest trpjeti proizvođenje. Jestvo je pak ono mislivo. Ukoliko je jestvo od mišljenja mišljeno, u mjeri u kojoj je mišljeno u toj mjeri trpi proizvođenje, tj. biva od mišljenja proizvedeno. Um stoga prisustvuje (*παρεῖναι*) onom potpuno jesućem, a ono samo po sebi ima uma. Mišljenje je proizvođenje onog jesućeg utoliko što ga izvodi u puninu jestva, ali ono jesuće sa svoje strane također proizvodi mišljenje, i to tako što kao ono mislivo iziskuju da bude mišljeno, tj. proizvedeno. Mišljenje je utoliko trpljenje onog mislivog. Proizvođenje i trpljenje su obostrani.

Vidljivo je da se razlika bivanja i jestva ne svodi na razliku onog osjetivog i onog mislivog, jer i ono osjetivo kao bivajuće može biti, a ono mislivo kao jesuće može bivati. Ono osjetivo nekako jest, ukoliko ima u sebi jestvo, ali nije jestvo samo. Sve osjetivo je u neprestanom bivanju, uvijek biva u odnosu na nešto drugo i nikad nije potpuno, ali kad u onom osjetivom ne bi bilo nikakvog jestva, ono ne bi uopće moglo biti nešto. Njegovo bivanje očituje se kao njegovo stalno nastajanje i nestajanje, a njegovo jestvo očituje se kao njegovo privremeno postojanje i ostajanje istim. Ono je tako između potpuno jesućeg i potpuno nejесućeg – jesuće bivstvo. Kad bi ono mislivo pak samo bilo bez ikakvog bivanja, ne bi uopće bilo mišljeno. Jestvo onog mislivog očituje se dakle kao njegova nepromjenjivost i postojanost, a njegovo bivanje očituje se kao trpljenje mišljenja i međusobno mnogostruko miješanje. To bivanje onog mislivog, koje se shvaća kao njegovo stalno i nužno miješanje i zajedništvovanje s drugim mislivim, uzrokovano je dakle mišljenjem. U svakom slučaju to bivanje nije preinaka u smislu zahvaćanja i otpuštanje jestva, nego je proizvođenje iz neistinskoga u istinsko biti u odnosu spram drugoga mislivog. Mislivo jesuće jest po sebi i ujedno uvijek po drugome od njega, koje nije ono samo, naimе po drugom jesućem s kojim se miješa. Svako mislivo je uvijek po miješanju s drugim, ali tako da u tom miješanju čuva vlastitu prirodu. Ono mislivo kao ono potpuno jesuće također nekako biva, ukoliko jest u onom bivajućem, ostajući ujedno u sebi samom – bivajuće jestvo. Time se bivanje ne ograničava na ono osjetivo nego se proteže i na ono mislivo, a obratno i ono osjetivo ima u sebi stanovito jestvo.

Niti sve samo biva niti sve samo jest, nego je u svemu oboje – bivanje i jestvo. Sve jesuće jest kao proizvedeno od bivanja, samo što se način bivanja i jestva onog osjetivog razlikuje od načina bivanja i jestva onog mislivog. Ono

jesuće biva u jestvo prije svega utoliko što je kao ono mislivo proizvedivo od mišljenja, a po tome onda i kao ono koje se pojavljuje i prisustvuje u onom osjetivom. Da je ono mislivo takvo jestvo koje nije lišeno bivanja, pokazuje se već i u tome što se ono ne određuje samo kao vid (εἶδος) i jestvo (οὐσία), nego pored toga i kao priroda (φύσις) i rod (γένος).

Pri razmatranju proizvođenja kao bivanja valja se podsjetiti da Platon u *Sophistu*, uzimajući kao načelo diobe suprotnost onog jesućeg i nejesućeg, odnosno svezu onog jesućeg, onog nejesućeg i onog bivajućeg/postajućeg, dijeli sva moguća umijeća na umijeće proizvođenja (ποιητική) i umijeće stjecanja (κτητική), te potom određuje što jest proizvođenje (*Soph.* 219a8-c7; usp. *Pol.* 279c7-8). Dok se stjecanje odnosi na ono što već jest ili je postalo, dotle se proizvođenje odnosi na ono što nije pa postaje jesuće. Proizvođenje je uzrok onome koje iz onoga nejesućeg prelazi u ono jesuće³¹ ili uzrok onome prije nejesućem da poslije postane.³²

Proizvođenje ne zatječe proizvod kao ono što već prije proizvođenja kao takvo jest, ali niti izvodi proizvod iz ništavnoga nebiti naprosto, nego ga izvodi upravo iz njegova nebiti. Radi li se o nasljedujućem proizvođenju, ono što već jest prije proizvođenja i njegova proizvoda je, s jedne strane, pretpostavljeni mislivi uzor po kojem se proizvodi, a s druge strane zadano tvorivo, koje se zatječe kao ono u čemu se proizvodi. Za razliku od toga, u raskrivajućem proizvođenju ono iz čega se proizvod proizvodi ne pretpostavlja se kao ono već po sebi jesuće, tj. ne ostaje skriveno u svojoj pretpostavci, nego se iz svoje skrivenosti i pretpostavljenosti pro-izvodi u svoju neskrivenost. Kada se kaže da proizvođenje proizvodi ono što prije nije bilo, to znači da je ono iz čega se proizvod proizvodi zapravo drugo od njega samog. U nasljedujućem proizvođenju proizvod nije ni neostvareni vid ni neoblikovana tvar, nego njihovo sjedinjenje – oblikovano tijelo. U raskrivajućem proizvođenju proizvod je neskrivenost prethodno skrivenog vida. U proizvodu dakle nema nekog podmeta koji bi bio istovjetan i prije i poslije proizvođenja, i koji bi uslijed proizvođenja primio tek različiti oblik, ili dospio u svoju neskrivenost kao svoje puko svojstvo. Istina onog jesućeg naime nije njegovo svojstvo, koje njemu od mišljenja izvana pridolazi, nego njegova jestina kao njegovo jestvo, koje se kroz mišljenje proizvodi.³³ U svakom proizvođenju ono što se proizvodi biva iz svoga ne-bitu u svoje jestvo. No ovo ne-bitu proizvoda nije ništavno ništa. Proizvod nekako jest prije proizvođenja u onom iz čega se proizvodi kao moći da se proizvodi i da se trpi proizvođenje. Proizvođenje pritom ne prevodi tek nešto iz njegove mogućnosti u zbiljnost. Njegov

31

Symp. 205b8-c2: ἡ γὰρ τοι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὄν ἰόντι ὄτῳ οὖν αἰτία πάσᾳ ἐστι ποιησις

32

Soph. 265b8-10: Ποιητικὴν [...] πᾶσαν ἔφαμεν εἶναι δύναμιν ἣτις ἂν αἰτία γίγνεται τοῖς μὴ πρότερον οὖσιν ὕστερον γίγνεσθαι. Platon u *Sophistu* razlikuje umijeće ili moć proizvođenja (ποιητική) i samo proizvođenje (ποίησις) kojim se ta moć ozbiljuje. Kada se moć proizvođenja ozbiljuje, ona postaje uzrok postajanja. Uzrok je dakle ili samo umijeće ili umješnik kao onaj koji ima umijeće, a onda i samo proizvođenje koje to umijeće izvršava. Budući da svako proizvođenje, pa tako i prirodno ili božansko pro-

izvođenje, ima svoj uzrok u nekom umijeću, nužno je da se umijeće (τέχνη) tu shvaća u širokom smislu kao ono što pod sobom obuhvaća svaki oblik mišljenja, i ne u suprotnosti prema znanju. Pojedina umijeća proizvođenja u tom smislu su oblici mišljenja. Izradsbena umijeća i umijeća prirodnog rađanja uzrokuju osjetilno proizvođenje, a razumska i umska umijeća, koja proizvode jedino mislima, uzrokuju neosjetilno proizvođenje.

33

Riječ 'istina' potječe od pridjeva 'isti', a ovaj ima zajedničko porijeklo kao i prezentski oblici glagola 'biti' (usp. P. Skok: *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971, sv. I, str. 732–733).

proizvod nije već sadržan mogućnošću u onome iz čega se proizvodi, nego proizlazi iz njegove moći.

Ono jesuće jest samo po sebi samome (τὸ αὐτὸ καθ' αὐτό), a ono bivajuće jest uvijek po onom jesućem kao drugom od sebe (usp. *Phil.* 53d3-54c4). Ovo po drugome biti onog bivajućeg poblize se određuje kao biti poradi onog jesućeg. U skladu s time ono jesuće se određuje kao ono poradi čega ono bivajuće uvijek biva (τὸ ἀεὶ ἔνεκα τοῦ ὄντος). Budući da je bivanje uvijek poradi nekog jestva, svako pojedino bivanje jest po pojedinom jestvu poradi kojeg biva/jest. Svekoliko bivanje je poradi svekolikog jestva.³⁴ Bivanje je stoga uvijek bivanje u jestvo (γένεσις εἰς οὐσίαν, *Phil.* 26d8-9), a jestvo je svrha bivanja. Stoga je potpuno određenje proizvođenja to da je ono dovođenje ili bivanje onog prije nejesućeg poslije u jestvo.³⁵

Bivanje u jestvo je način na koji jest sve što ima granicu. S obzirom na to da je proizvođenje postajanje, koje ono što prije nije poslije dovodi u jestvo, proizvedena smjesa granice i onog neograničenog je smiješano jestvo (μεικτὴ οὐσία). Ukoliko se pod onim ograničenim ili smiješanim misli nešto osjetivo, bivanje u jestvo je s jedne strane tvorenje stvari i onog prirodnog, a s druge strane proizvođenje osjeta i onog osjetivog, o kojem je riječ u *Theaitetu*. Osim što je mislivo, jestvo dakle može biti također i nekako osjetivo.³⁶ Jestvo je osjetivo ukoliko se pojavljuje u onom osjetivom, ali nije po sebi samom osjetivo jer njegovo pojavljivanje je ujedno i prikrivanje u onome u čemu se pojavljuje. Bivanje u jestvo kao proizvođenje onog osjetivog u osnovi je proizvođenje onog mislivog kao jestva u ono osjetivo. Ono osjetivo je utoliko postalo ili rođeno jestvo (γεγεννημένη οὐσία, *Phil.* 27b8). Rođeno jestvo nije drugo do li jestvo onog osjetivog. Jestvo je osjetivo utoliko što prisustvuje u onom osjetivom, a nije odvojeno od njega.

Jestvo onog osjetivog potječe od toga što je ono osjetivo osjetiva pojava jesućeg mislivog. Tek u mišljenju ono osjetivo bivajuće postaje onim jesućim i ujedno onim što jest, biva u jestvo. Bivanje u jestvo onog osjetivog uzrokovano je stalnim mislećim proizvođenjem onog mislivog. Bivanje onog mislivog u tom smislu nije drugo do li njegovo pojavljivanje u onom osjetivom. Bivanje u jestvo zbiva se dakle jedino kroz mišljenje. Budući da je postajanje isto što i proizvođenje, a uzrok postajanja je um, slijedi da proizvođenje nije drugo do li mišljenje.

No osim onog osjetivog i samo ono mislivo može biti ono ograničeno, te i ono samo kao takvo može bivati u jestvo. Na rađanju onog mislivog samog, neovisno o njegovom odnosu spram onog osjetivog, u potpunosti izlazi na vidjelo da je mišljenje kao proizvođenje u svojoj biti raskrivanje ili istinovanje (ἀληθεύειν): primanje onog mislivog u sebe, otimanje i lučenje onog mislivog od njegove neistine, spašavanje i čuvanje onog mislivog u njegovoj istini od pada u neistinu. Na osnovi toga, ni samo ono osjetivo nije dakle tek proizvod nasljedovanja, nego je kao pojava samih rodova proizvod otkrivanja njegova bivstva i njegove osjetivosti. Sama istina onog mislivog nije moguća bez umskoga mišljenja. Ona ne pripada onom mislivom samom po sebi, ali nije ni samo u mišljenju. Ono mislivo se kao takvo skriva uslijed nemoći mišljenja, ali ono nije samo po sebi uvijek neskriveno, a samo nemoćnom mišljenju skriveno. Ne uskraćuje se ono mislivo samo od samoga sebe mišljenju, ali u odsutnosti mišljenja skriveno je ono samo. Neistina je isto što i zaborav onog mislivog. Mišljenje otima ono mislivo od zaborava, u kojem ono ostaje ukoliko izostaje mišljenje. Ono mislivo je u duši obuzetoj zaboravom i kroz njen zaborav prisutno kao od-sutno. Rađanje onog mislivog je stoga spominjanje i pamćenje. Um je ono proizvođeće tako što je ono očitujuće (τὸ

δελούν). Mišljenje je očitovanje (δήλωσις) jestva ili istine onog jesuće, a proizvod mišljenja je očitost, neskrivenost očitovanog jesuće (δήλωμα).

Mišljenje, koje je uzrok bivanja u jestvo onog mislivog, a po tome i onog osjetivog, uvijek je mišljenje neke duše. Bivanje onog mislivog u jestvo ovisi o načinu rađanja duše. Duša naime rađa u skladu s umom ili mimo uma, razumijevajući i mnijući. Ukoliko je mišljenje isto što i ograničavanje i mjerenje, razumijevanje rađa ono mislivo na taj način da u svojim podstavkama neumjereno ograničava ono njemu svojstveno neograničeno. Te podstavke su predstave onog mislivog, koje su preuzete iz osjetilne oblasti. Tako se u nasljeđujućem razumskom proizvođenju uzor priviđa kao ono jesuće, a ono u čemu i ono što se proizvodi kao ono bivajuće. Bivajuće tvorivo potom se oblikuje prema jesućem uzoru, a oblikovana stvar je svšetak proizvođenja. Nasuprot tome, istinsko raskrivajuće proizvođenje ili rađanje ne proizvodi prema nekom uzoru, a ono bivajuće, bilo to ono mislivo ili osjetivo, shvaća kao ono što se rađa iz svoje skrivenosti u svoju neskrivenost. Rađanje je uzrok tome da ono proizvođeno sâmo biva iz svoga nepotpunog u svoje potpuno jestvo.

Ne samo da ono nejesuće nekako jest, nego i ono jesuće također nekako nije (*Soph.* 241d6-7). Naime, ono jesuće nije jedno jedino, nego su jesuća mnoga. Svaki mislivi rod jest on sam upravo tako što je drugi od svih ostalih rodova, tj. nije nijedan drugi. Stoga svaki u sebi ima i jesuće i nejesuće, jest i nije (*Soph.* 256e). K tome svi rodovi osim roda onog jesuće nijesu upravo po tome što su drugo od njega samog. Ovo nebity koje pripada svakom mogućem rodu, pa tako i onim najvećima, pretpostavka je njihove proizvodivosti, miješanja (συνμείγνυσθαι) s drugim rodovima, skrivenosti i neskrivenosti u drugim ili u zajednici s drugim rodovima. Nejesuće dakle nije tek ono nastajuće i nestajuće, nego prije svega ono drugo (τὸ ἕτερον). Ali to drugo nekog pojedinog roda nisu samo drugi rodovi i ono osjetivo, nego i ono njegovo vlastito drugo ili ono drugo njega samoga. Drugost je porijeklo skrivenosti. Skrivenost roda samog u onom osjetivom temelji se u njegovoj vlastitoj skrivenosti u odnosu s drugim rodovima. Rod se naime skriva kada ostaje nesmiješan s određenim drugim rodovima ili se miješa s onim rodovima s kojim je nepomješiv (ἄμεικτος). Skrivanje je takvo miješanje onog jesuće koje ga proizvodi kao ono što ono nije, kao njegovu drugost. Nasuprot tome umovanje nekog roda je njegovo izvođenje iz toga da nije nijedan od drugih u to da jest upravo onaj koji jest, izvođenje iz njegove neograničene drugosti u njegovu ograničenu drugost, tj. potpuno ograničavanje njegove drugosti. Skriveni rod je rod koji nije u svome jestvu. Rod se stoga umovanjem proizvodi iz drugosti sebe sama u svoju vlastitost i jestvo.

Biti kao moći proizvoditi i trpjeti proizvođenje uvijek je iz odnosa spram drugoga jesuće koje ima isto takvu moć. Rod kao ono jesuće koje ima moć trpljenja jest proizvedeno u odnosu i iz odnosa s dušom kao onim jesućim koje ima moć proizvođenja. Svaki je rod k tome uvijek već u odnosu spram

34

Phil. 54c4: σύμπασαν δὲ γένεσιν οὐσίας ἕνεκα γίγνεσθαι συμπάσης.

35

Soph. 219b4-6: Πάν ὅπερ ἂν μὴ πρότερόν τις ὄν ὑστερον εἰς οὐσίαν ἄγῃ, τὸν μὲν ἄγοντα ποιεῖν, τὸ δὲ ἀγόμενον ποιεῖσθαι πού φαμεν.

36

O osjetivom jestvu je riječ primjerice i u *Soph.* 219b4, *Theaet.* 186b6-7, *Tim.* 35a2-4. Govor o osjetivom jestvu međutim ne niječe razliku između onog mislivog i onog osjetivog, odnosno između jestva i bivanja, nego ukazuje na svezu onog različitog.

drugog roda. Mišljenje je ono koje može obistinjavati moć onog mislivog jer je i samo moć duše (*Crat.* 393e). Hoće li se moć jesučeg roda obistiniti, ovisi o tome biva li od duše umovana.

XII.

Rodovi su kao ono mislivo proizvedivi naposljetku iz onog jednog samog, koje se razlikuje od svega mogućeg mislivog, i dvojine, koja se razlikuje od svega mogućeg stvarnog i osjetivog. Oni se rađaju i dovode u jestvo kroz um, koji se i sam rađa u susretu i sjedinjenju s iskonom. Jestvo i mislivost rodova, pa onda i bivstvo i osjetivost onog osjetilno rodljivog, te njihova međusobna sveza, potječu iz iskonskog umovanja. Sam iskon, strogo govoreći, nije rod, niti se kao takav daje zahvatiti nekim vidom. On se ne rađa ni kao nešto nejesuće ni kao nešto jesuće, tj. ne rađa se iz nejesučeg u jestvo poput svega drugog jesučeg i bivajućeg (*Parm.* 155e4-157b5). Strogo kazano, iskon nije, pa tako nije ni neko nešto, nego je moć, koja nadilazi još i jestvo, te kao takva daje jestvo svemu što ikako jest i biva. Svako pojedino jesuće je moć, a iskon nadilazi po moći svako jesuće, ne samo ono osjetivo, nego i ono mislivo. On dakle nije utoliko što je još moćniji od onog jesučeg i što njegova moć prethodi moći jestva. S obzirom na to da je biti jesuće i biti nešto jedno te isto, iskon nije jer nikada ne može postati nešto i iscrpiti se u nečemu rođenom. Njegova nerođena moć jest jedino kao neiscrpno omogućivanje onoga rodljivog i rođenog, koje proizlazi iz nje.

Razumijevanje je, promatra li se s obzirom na iskon, takvo mišljenje rodova koje misleći ne polazi od iskona, nego rodove pretpostavlja kao sam iskon, tj. iskon svodi na ono mislivo – vid iskona. Time razumijevanje zahvaća vid iskona, a ne dopijeva do iskona samog, koji se daje jedino umovati. Ne umujući sam iskon, razumijevanje nadalje neumjereno ograničava ono neograničeno onog umljivog, te tako razabire iskon posredno kroz vidove kao njegove pretpostavke. Za razliku od razumskog, umsko mišljenje rodova samih polazi od iskona. Rodovi bivaju u jestvo po umovanju iskona i protivne mu dvojine. Tako se pokazuje da je istina rodova u svojoj biti istina iskona.

Umovanje iskona je svojevrsno dodirivanje (ἐφάπτεσθαι) iskona (*Resp.* 490b3-4; 511b7), koje duša doseže kao svrhu umskog mišljenja onog mislivog. Duša rađa um i istinu iskona općeći i spajajući se s iskonom onim svojim dijelom koji mu je srodan.³⁷ Iskon se ne rađa iz nečega drugog od njega, nego iz drugosti sebe sama, u kojoj se prikriva u odsustvu uma. Drugost iskona je nužnost, po kojoj u odsustvu uma sve proizlazi iz iskona. Iskon iskonuje neprestano se rađajući, ali dok u odsustvu uma iskon uzrokuje jestvo u svojoj neistini, samo u dodiru s umom rađa se istina iskona samog, koja onda omogućuje rađanje istine svakog pojedinog od rodova i najposlije istine svega mogućeg rodljivog.

Za razliku od nasljedovanja, u kojem se proizvod tijekom vremena postupno izvodi do svojeg jestva, u raskrivanju između gledanja i viđenosti onog viđenog, te umovanja i umovanosti onog umovanog, nema vremenskog razmaka. Iako to dvoje nije u susretu izjednačeno, ono se zbiva umah, u trenutku. Porijeklo takvoga raskrivanja u mišljenju i osjećanju otkriva se u umskom dodiru iskona: rađanje iskona naime ne zbiva se ni u kojem vremenu.³⁸ Kao onaj koji sam nije u vremenu, kon iskona je počelo vremena, koje se kao vrijeme pojavljuje, prisustvujući i ujedno odsustvujući u njemu. Kao ono odjednom on je počelo onog susljednog. Ono iznenadno preokreta u rađanju iskona jest u tome da se iskon ne rađa postupnim raskrivanjem, nego se iz

drugosti sebe sama kroz um prevraća u svoju istinu. Obistinjenje iskona je prebačaj (μεταβολή) od neistinskog k istinskom iskonovanju. To je zgoda bez posredujućeg prelaza, iznenadni prebačaj iz vlastitog nevida u vid, iz vlastite nejavnosti u javu (ἐξαίφνης – ἐκ τῶν ἀφανῶν).³⁷ Iz sujestva (συνουσία) i suživljenja (συζήν) s iskonom (τὸ πρᾶγμα αὐτό) odjednom (ἐξαίφνης) u umu iskršava njegova istina (ἐξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον, *Ep. VII*, 341c6-d2). U tom iznenadnom iskršavanju i istinskom iskonovanju izlazi na vidjelo prava bit rađanja, koja nadilazi svako moguće proizvođenje. Moć iskona je kao takva neproizvediva, tj. ne da se proizvesti kao što se ona misliva proizvode iz nje, te ona osjetiva iz onog mislivog. Ta moć više nije moć rađanja kao proizvođenja (ἀποτίκτειν), nego je upravo neiscrpnna moć rađanja samog (τίκτειν). Neproizvodivost iskona pak nije drugo do li njegova nepredpostavljivost (ἀρχὴ ἀνυπόθετος, *Resp.* 510b7).

Iskon se u svojoj istini i nadjestvenoj moći, koja prethodi moći svekolikog jestva, rađa iz takvog umovanja koje nadilazi još i samo umsko mišljenje mislivih rodova. Iskonski umujuća duša sjedinjuje se i poistovjećuje s iskonom, koji nije neko samo po sebi i bez uma jesuće. Um iziskuje iskon da bi, rađajući istinu iskona, rađao istinu svega mislivog i osjetivog, a iskon iziskuje um da bi iskonovao u svojoj istini. Iskon se neprestano rađa, ali o prisustvu i odsustvu uma ovisi kako se rađa: ili u svojoj istini i slobodi ili kao drugo od sebe u svojoj ne-istini i nužnosti. Time se onda odlučuje i kako jest ono što jest. Stoga je borba između iskonskoga umovanja, koje umuje sam iskon, i razumskoga mišljenja, koje mnije tek ono iz njega iskršlo, ujedno borba između istine i neistine jestva svega što ikako jest i što bi moglo biti.

Igor Mikecin

Platons ποίησις

Zusammenfassung

Das Hervorbringen (ποίησις) wird bei Platon als das Werden des früher Nichtseienden später ins Sein bestimmt. Das menschliche, künstliche und künstlerische Hervorbringen, das durch irgendeine herstellende Kunst hervorbringt, unterscheidet sich vom göttlichen oder natürlichen Hervorbringen, welches in seinem Wesen das Erzeugen ist. Im Gegensatz zum sinnlichen Hervorbringen, in welchem etwas Sinnliches hervorgebracht wird, ist das Produkt des unsinnlichen Hervorbringens das Denkbare selbst. Jede von diesen zwei Arten des Hervorbringens teilt sich ferner in das Nachahmen, d.i. das Hervorbringen der Nachahmungen des vorausgesetzten Vorbilds, und das Entbergen, d.i. das Hervorbringen der Sachen selbst. Das Hervorbringen wird als das Wesen des Denkens aufgefasst, bzw. als das Grundverhältnis zwischen der denkenden Seele, des Denkbaren und des Sinnlichen. Das Denken als das entbergende Hervorbringen des Denkbaren wird näher als das Begrenzen, Mischen und Messen bestimmt.

Schlüsselwörter

Hervorbringen, Kunst, Erzeugen, Denken, Nachahmung, Werden, Sein

37

Resp. 490b5-6: πλησιάσας καὶ μιγεῖς τῷ ὄντι ὄντως, γεννήσας νοῦν καὶ ἀλήθειαν

38

O onom trenutnom kod Platona usp. i *Symp.* 210e2-6; *Resp.* 514c6, 516a4, e5; *Ep. VII*, 341c5-d2.

39

Takvo tumačenje riječi ἐξαίφνης nalazi se kod Dionysija Areopagita i Ioanna Dama-

skija. Eriugenin prevod Dionysija na latinski jezik glasi: »*Ex occulto est quod contra spem et ex eousque obscurum in manifestum deductum.*« Usp. W. Beierwaltes, 'Εξαίφνης oder: Die Paradoxie des Augenblicks, *Philosophisches Jahrbuch der Görresgesellschaft* 74 (1966/67).